

Προστασία και διεκδίκηση δημόσιων χώρων: Ένα κίνημα της πόλης στην Αθήνα του 21^{ου} αιώνα¹

Κάρολος Ιωσήφ Καβουλάκος

Εισαγωγή

Η θεωρητική συζήτηση και η εμπειρική έρευνα γύρω από τα κοινωνικά κινήματα της πόλης έχουν ήδη διανύσει μια σημαντική διαδρομή τριών και πλέον δεκαετιών. Ωστόσο, στη χώρα μας η συζήτηση αυτή δεν έχει πραγματοποιηθεί με ικανοποιητικό τρόπο. Το γεγονός αυτό μπορεί να αποδοθεί τόσο στις αδυναμίες ανάπτυξης των κοινωνικών επιστημών, όσο και στο ίδιο το αντικείμενο. Η επιστημονική έρευνα σχετικά με τα κοινωνικά κινήματα και τη συλλογική δράση αν και τελευταία παρουσιάζει σημαντική ανάπτυξη έχει πολύ πρόσφατη ιστορία στη χώρα μας, ενώ την έρευνα σχετικά με την πόλη της Αθήνας μονοπώλησαν άλλα θέματα², τα οποία είχαν κρίσιμο χαρακτήρα για τη διαμόρφωση και τη λειτουργία της πόλης.

Οι συνθήκες που επικράτησαν ευρύτερα στην ελληνική κοινωνία και συγκεκριμένα στην πόλη της Αθήνας κατέστησαν δυσχερή την ανάπτυξη κινήματων της πόλης. Η υπερτροφία του πολιτικού, η κυριαρχία των κομμάτων στην πολιτική ζωή και τη δημόσια σφαίρα, το

¹ Ευχαριστώ ιδιαίτερα τους Γιώργο Κανδύλη και Κωνσταντίνο Τσακίρη για τη βοήθεια που μου προσέφεραν στη στατιστική επεξεργασία των δεδομένων της έρευνας.

² Εξαίρεση αποτελεί το έργο της Λίλας Λεοντίδου, η οποία ανέδειξε τα κινήματα της λαϊκής αυτοστέγασης και τους αγώνες για τον έλεγχο της περιαιστικής γης και της επέκτασης της πόλης που εμφανίστηκαν με ιδιαίτερη ένταση κατά τη μεσοπολεμική περίοδο στην Αθήνα, ενώ στη συνέχεια σταδιακά ενσωματώθηκαν. Η συμβολή της Λεοντίδου είναι ιδιαίτερα σημαντική καθώς επιχειρεί να διαμορφώσει μια τυπολογία για την ανάπτυξη των κινήματων της πόλης στις χώρες του αναπτυσσόμενου καπιταλισμού και της περιφέρειας (Λεοντίδου 1989, Leontidou 1989). Ωστόσο, άλλοι αγώνες, όπως για παράδειγμα αυτοί των Εξωραϊστικών Συλλόγων κατά τη δεκαετία του '70 που διεκδικούσαν την κατασκευή βασικών υποδομών, ο αγώνας των κατοίκων ενάντια στην κατασκευή του αεροδρομίου στα Σπάτα και οι κινητοποιήσεις για το αστικό περιβάλλον της δεκαετίας του '80 δεν έγιναν αντικείμενα επιστημονικής έρευνας.

χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης της κοινωνίας των πολιτών (Μουζέλης 1987) και η ανάπτυξη πελατειακών σχέσεων και δικτύων (Χαραλάμπης 1989) συνιστούσαν και σε κάποιο βαθμό εξακολουθούν να συνιστούν ένα αρνητικό πλαίσιο για την ανάπτυξη κινημάτων³. Παράλληλα, η μορφή της ανάπτυξης της Αθήνας ευνόησε τις ατομικές – οικογενειακές στρατηγικές και περιόρισε τις δυνατότητες ανάπτυξης συλλογικής συνείδησης και δράσης. Οι αγώνες στην πόλη που κατά καιρούς αναπτύχθηκαν δεν απέκτησαν κεντρικό χαρακτήρα και δεν βρήκαν σημαντική υποστήριξη από τους κυρίαρχους πολιτικούς φορείς της χώρας. Σε κάποιες περιπτώσεις «δικαιώθηκαν» μέσα από αποσπασματικές ρυθμίσεις ή ανεκτικές πολιτικές του κράτους με αποτέλεσμα την ενίσχυση του πατερναλιστικού ρόλου του κράτους και της εξάρτησης των πολιτών από πελατειακά δίκτυα.

Σημαίνουν όλα αυτά ότι δεν υπάρχουν κινήματα της πόλης στη σύγχρονη Αθήνα; Οι παραπάνω αρνητικές συνθήκες σταδιακά φαίνεται να αλλάζουν. Η μεταπολιτευτικά μαζική συμμετοχή στα κόμματα συρρικνώνεται και η κυριαρχία του πολιτικού δείχνει κάποια σημάδια υποχώρησης, ενώ οι ανεξάρτητες ορατές ή αφανείς συσσωματώσεις της κοινωνίας των πολιτών ενισχύονται (Σωτηρόπουλος 2004). Ταυτόχρονα, οι πολιτικές εμπορευματοποίησης και ιδιωτικοποίησης των δημόσιων αγαθών της πόλης δημιουργούν ένα σαφή αντίπαλο, απέναντι στον οποίο είναι δυνατή η διατύπωση διαφωνιών και αιτημάτων από οργανώσεις πολιτών.

Στο παρόν άρθρο διερευνάται η ύπαρξη κοινωνικών κινημάτων της πόλης στη σύγχρονη Αθήνα. Η έρευνα εξειδικεύεται και περιορίζεται σε ένα μόνο από τα πιθανά πεδία δράσης των κινημάτων: την προστασία και διεκδίκηση δημόσιων χώρων. Η επιλογή του πεδίου δεν είναι τυχαία. Αν και η ένταση ενός προβλήματος δεν αποτελεί ικανή συνθήκη για τη διαμόρφωση ενός κινήματος (Jenkins 1983), η επιλογή του συγκεκριμένου πεδίου δράσης στηρίχθηκε στο γεγονός ότι το πρόβλημα της έλλειψης δημόσιων χώρων είναι εξαιρετικά έντονο στην

³ Για διεξοδικότερες αναλύσεις της δομής των ευκαιριών για την ανάπτυξη κοινωνικών κινημάτων στην Ελλάδα βλ. Σερντεδάκις 1996, Αλεξανδρόπουλος, Σερντεδάκις, Μποτετζάγιας 2007, Demertzis 1995, Botetzagias 2001.

Αθήνα με αποτέλεσμα τη δημιουργία ασφυκτικών συνθηκών διαβίωσης και την υποβάθμιση της ποιότητας ζωής των κατοίκων. Τα παραδοσιακά χαρακτηριστικά της αθηναϊκής πολεοδομίας, όπως η έλλειψη σχεδιασμού και δαπανών, η γενικευμένη αυθαιρεσία και η κερδοσκοπία πάνω στη γη δεν επέτρεψαν τη δημιουργία μιας «ευρύχωρης» πόλης με πλούσιους και άνετους δημόσιους χώρους. Το πρόβλημα της έλλειψης δημοσίων χώρων εντάθηκε και ως ένα βαθμό έλαβε νέα μορφή κατά την τελευταία δεκαπενταετία και ιδιαίτερα μετά την ανάληψη της διοργάνωσης των Ολυμπιακών Αγώνων. Τα σχέδια για τη βιώσιμη ανάπτυξη της πόλης που είχαν εκπονηθεί κατά τη δεκαετία του '80 εγκαταλείφθηκαν. Τη θέση τους πήραν αφενός πολιτικές που υιοθετούν στοιχεία της αποκαλούμενης «επιχειρηματικής πόλης» (Jessop 1994, Hall και Hubbart 1998, Haeussermann και Siebel 1987, Mayer 1994) στο πλαίσιο της προσπάθειας εισόδου της Αθήνας στο παγκόσμιο ανταγωνισμό μεταξύ πόλεων για την προσέλκυση επενδύσεων και την αύξηση της οικονομικής δραστηριότητας (Οικονόμου και Γετίμης 2001) και αφετέρου η αποκαλούμενη «φεστιβαλοποίηση» της αστικής πολιτικής (Haeussermann και Siebel 1993) μετά την ανάληψη της διεξαγωγής των Ολυμπιακών Αγώνων. Στο πλαίσιο αυτό εφαρμόστηκαν νέες πολιτικές πρακτικές, κύρια στοιχεία των οποίων είναι η εμπορευματοποίηση και η ιδιωτικοποίηση των δημόσιων χώρων (Μπελαβίλας 2005)⁴, οι συμπράξεις ιδιωτικού και

⁴ Η Ελένη Πορτάλιου αναφέρει χαρακτηριστικά «...Κάθε μέρα στη χώρα μας ένας δημόσιος χώρος απελευθερώνεται ως προς το ιδιοκτησιακό καθεστώς, τους όρους και τις προϋποθέσεις εκμετάλλευσής του και εμπορευματοποιείται. Αυτό γίνεται στις παραλίες, τις πλατείες και τους πεζοδρόμους, που γεμίζουν τραπεζοκαθίσματα και στους αδόμητους δημόσιους χώρους που παραχωρούνται σε ιδιώτες. Νεότερα, διατηρητέα μνημεία κατεδαφίζονται, διατηρητέα κτίσματα αποχαρκτηρίζονται, η δόμηση πλησιάζει σε απόσταση αναπνοής αρχαιολογικούς χώρους, τα σχέδια πόλης επεκτείνονται στα δάση, τα δάση καίγονται ή αποχαρκτηρίζονται ως δημόσια περιουσία ελλείπει κτηματολογίου μαζί με μη δασικές εκτάσεις για τις οποίες το δημόσιο δεν υπερασπίζεται τους τίτλους ιδιοκτησίας του. Ρέματα μέσα στις πόλεις κτίζονται, προκαλώντας πλημμύρες, βιότοποι κοντά σε αστικά περιβάλλοντα καταστρέφονται, χιλιάδες δέντρα κόβονται για λόγους τσιμεντόστρωσης δημόσιων χώρων ή κατασκευής κτιρίων και γκαράζ χωρίς να γίνονται πουθενά εκτεταμένες νέες φυτεύσεις», Ελένη Πορτάλιου «Η αντίσταση στην εμπορευματοποίηση της πόλης», ΕΠΟΧΗ 31/7/2005. Τα αποτελέσματα αυτής της κατάστασης είναι εξαιρετικά δυσάρεστα για την ποιότητα ζωής στην πόλη. Ο χώρος πρασίνου που αντιστοιχεί σε

δημόσιου τομέα και η εξασφάλιση καλύτερων προϋποθέσεων για ιδιωτικές επενδύσεις⁵.

Προκειμένου να είναι δυνατή μια επιστημονικά τεκμηριωμένη απάντηση, το βασικό ερώτημα της ύπαρξης κινημάτων της πόλης στην Αθήνα αναλύεται σε επιμέρους ερευνητικά ερωτήματα, τα οποία προκύπτουν με βάση τους ορισμούς του κοινωνικού κινήματος και του κινήματος της πόλης. Τα ερωτήματα αυτά αφορούν τον εξωθεσμικό χαρακτήρα των τοπικών κινητοποιήσεων, το ρεπερτόριο δράσης, το βαθμό δικτύωσης των επιμέρους συλλογικών υποκειμένων, τη συνέχεια της δράσης και των οργανωτικών μορφών μέσα στο χρόνο και τέλος τη μορφή και το περιεχόμενο των αιτημάτων τους.

Η μέθοδος

Ως αντικείμενο έρευνας τα κοινωνικά κινήματα της πόλης παρουσιάζουν σημαντικές δυσκολίες. Η έλλειψη στοιχείων για τα κοινωνικά κινήματα της πόλης και η αποσπασματική καταγραφή της ιστορίας τους είναι ένα πρόβλημα που έχουν αντιμετωπίσει όλες οι συστηματικές μελέτες (Castells 1983, 328, Pickvance 1986, 227, και Pickvance 1995, 212-213, Λεοντίδου 1989, 248). Στο πρόβλημα αυτό επιχειρείται εδώ να δοθεί μια απάντηση μέσα από τη διενέργεια μιας πρωτογενούς έρευνας.

Η έρευνα στηρίχθηκε στην καταγραφή των γεγονότων διαμαρτυρίας που αφορούν την προστασία και διεκδίκηση δημόσιων χώρων κατά την περίοδο 2001-2005 στην Αττική. Ως πηγές της καταγραφής αυτής χρησιμοποιήθηκαν ο ημερήσιος τύπος, περιοδικά και ιστοσελίδες. Η επιλογή της συγκεκριμένης περιόδου στόχευε στην αποτύπωση της σύγχρονης κατάστασης των κινημάτων της πόλης. Το χρονικό εύρος

κάθε κάτοικο κυμαίνεται μεταξύ των 2,5 και 3,5 τ.μ., απέχοντας κατά πολύ από άλλες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες καθώς και από τα 9 τ.μ. που ορίζει ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας ως το ελάχιστο μέγεθος που εξασφαλίζει την καλή υγεία των κατοίκων των πόλεων.

⁵ Το πρόβλημα της συρρίκνωσης των δημόσιων χώρων της πόλης δεν αποτελεί ελληνική ιδιοτυπία. Αντίστοιχες πολιτικές ασκούνται και σε άλλες χώρες (Minton 2006, Mitchell 1995).

των πέντε ετών κρίθηκε ως το ελάχιστο προκειμένου να αναδειχθούν ορισμένα στοιχεία, η διερεύνηση των οποίων απαιτεί κάποιο χρονικό βάθος, όπως η συνέχεια και η διάρκεια της διαμαρτυρίας. Ως γεγονός διαμαρτυρίας θεωρήθηκε κάθε ενέργεια η οποία έχει κάθε ένα από τα παρακάτω χαρακτηριστικά στοιχεία: (α) Πραγματοποιείται στο δημόσιο χώρο (β) από ανεξάρτητη από τους επίσημους κρατικούς θεσμούς (γ) συλλογικότητα ή στο όνομα συλλογικότητας, και (δ) έχει ως στόχο την έκφραση διαφωνίας και τον επηρεασμό συγκεκριμένων αποφάσεων ή και συνολικότερα των κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών συνθηκών, των θεσμών, αξιών και αντιλήψεων που διαμορφώνουν τις σχετικές αποφάσεις (Rucht και Neidhardt 1999, Rucht και Ohlemacher 1992). Το κριτήριο της ανεξαρτησίας από τους κρατικούς θεσμούς δεν τηρήθηκε με απόλυτο και αυστηρό τρόπο. Οι ιδιαιτερότητες των κινημάτων της πόλης, όπως αυτές εκδηλώνονται κυρίως στους περιφερειακούς και μικρούς δήμους της Αττικής δημιούργησαν την ανάγκη να συμπεριληφθούν στην καταγραφή γεγονότα διαμαρτυρίας, στα οποία με τον έναν ή άλλο τρόπο συμμετείχαν και οι τοπικές δημοτικές αρχές.

Ως δημόσιος χώρος ορίστηκε κάθε χώρος της πόλης, στον οποίο έχουν ελεύθερα πρόσβαση όλοι οι πολίτες και βρίσκεται σε κοινή χρήση. Πιο συγκεκριμένα στην έρευνα ως τέτοιοι χώροι ορίστηκαν τα πάρκα, τα άλση, οι παραλίες, τα δάση, οι πρασιές, οι πλατείες, τα πεζοδρόμια, οι δρόμοι και οι αρχαιολογικοί χώροι. Οι αρχαιολογικοί χώροι εντάχθηκαν στη σχετική κατηγορία των δημόσιων χώρων εξαιτίας του ιδιαίτερου κοινού ενδιαφέροντος των πολιτών της πόλης, παρά το γεγονός ότι η πρόσβαση σε αυτούς είναι μόνο περιοδικά ελεύθερη.

Για την αρχειοθέτηση των γεγονότων διαμαρτυρίας από τον τύπο επιλέχθηκαν οι εφημερίδες «Ελευθεροτυπία» και «Ριζοσπάστης». Η επιλογή των δύο συγκεκριμένων εφημερίδων προέκυψε μετά από προκαταρκτική έρευνα του τύπου, από την οποία έγινε φανερό ότι οι δύο συγκεκριμένες εφημερίδες έχουν καταγράψει τον μεγαλύτερο αριθμό γεγονότων διαμαρτυρίας. Στην προκαταρκτική έρευνα εκτός των δύο πιο πάνω εφημερίδων είχαν συμπεριληφθεί οι εφημερίδες

«Απογευματινή», «Καθημερινή», «Τα Νέα», «Αυγή» και «Εποχή». Από αυτές τις εφημερίδες επιλέχθηκαν οι: «Καθημερινή», «Αυγή» και «Εποχή», οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν επικουρικά για την άντληση πρόσθετων πληροφοριών, ενώ προσέθεσαν στην καταγραφή και ένα μικρό αριθμό γεγονότων διαμαρτυρίας.

Πέρα από την αρχειοθέτηση του τύπου, για την καταγραφή των γεγονότων διαμαρτυρίας αντλήθηκαν πληροφορίες από περιοδικά, ιστοσελίδες και αρχεία των ίδιων των ομάδων και οργανώσεων γειτονιάς. Πιο συγκεκριμένα ως πηγές χρησιμοποιήθηκαν το περιοδικό «Ελεύθεροι Χώροι» που εκδίδει η Συντονιστική Επιτροπή Συλλόγων και Κινήσεων για την Προστασία των Ελεύθερων Χώρων της Αθήνας, η ιστοσελίδα του Παρατηρητηρίου Ελεύθερων Χώρων (<http://www.asda.gr/elxoroι/elxoroι.htm>) και η ιστοσελίδα Athens Independent Media Center (<http://athens.indymedia.org>), όπου διατηρούνται ημερολόγια κινη-τοποιήσεων.

Η χρήση του τύπου για την καταγραφή των γεγονότων διαμαρτυρίας θα μπορούσε να προκαλέσει ορισμένες ενστάσεις. Η σημαντικότερη ένσταση αφορά την επιλεκτικότητα του τύπου στην καταγραφή των γεγονότων διαμαρτυρίας, καθώς ο τύπος δεν καταγράφει το σύνολο των γεγονότων διαμαρτυρίας που λαμβάνουν χώρα⁶. Παρόλα αυτά, η χρήση του τύπου αποτελεί αξιόπιστη και επιστημονικά ορθή επιλογή για την καταγραφή των γεγονότων διαμαρτυρίας (Hocke, 1999). Ο κύριος λόγος είναι το γεγονός ότι η δημοσιότητα που εξασφαλίζουν τα μέσα ενημέρωσης αποτελεί κατά κάποιο τρόπο συστατικό στοιχείο της διαμαρτυρίας (Rucht, Koormans και Neidhardt 1999), όπως είδαμε προηγουμένως στον ορισμό του γεγονότος διαμαρτυρίας. Ωστόσο, στην παρούσα έρευνα η καταγραφή των γεγονότων διαμαρτυρίας παρουσιάζει κάποιες ιδιαιτερότητες, καθώς αφορά σε σημαντικό βαθμό διαμαρτυρίες με τοπικό ή υποτοπικό ενδιαφέρον που συχνά διοργανώνονται από άτυπες συλλογικότητες. Έτσι το πρόβλημα της επιλεκτικότητας του τύπου και ιδιαίτερα των εφημερίδων εθνικής

⁶ Σχετικά με τις αιτίες και τις διαδικασίες της επιλεκτικότητας του τύπου στη δημοσίευση γεγονότων διαμαρτυρίας βλ. Hocke 1999.

εμβέλειας εντείνεται⁷. Για το λόγο αυτό κρίθηκε αναγκαία η χρήση και εναλλακτικών μέσων ενημέρωσης για την καταγραφή των γεγονότων διαμαρτυρίας.

Ορισμοί. Κοινωνικά κινήματα και κινήματα της πόλης

Ένα από τα σημαντικά προβλήματα που συνάντησε η παρούσα έρευνα ήταν ο ορισμός των κινήματων της πόλης. Ο επιστημονικός διάλογος που έχει αναπτυχθεί τις τελευταίες τρεις δεκαετίες γύρω από τα κινήματα της πόλης πραγματοποιήθηκε σε ένα βαθμό ανεξάρτητα από τον αντίστοιχο ευρύτερο διάλογο για τα κοινωνικά κινήματα, δίνοντας προσοχή σε ορισμένες μόνο όψεις του φαινομένου και αγνοώντας άλλες (Pickvance 2003). Για τις ανάγκες λοιπόν της έρευνας έγινε μια προσπάθεια σύνθεσης των δύο προσεγγίσεων με σκοπό τη διατύπωση ενός σαφούς ορισμού των κινήματων της πόλης. Πιο συγκεκριμένα, από το διάλογο για τα κινήματα της πόλης αντλούνται στοιχεία που αφορούν το περιεχόμενο της δράσης, ενώ από τις θεωρίες των κοινωνικών κινήματων αντλούνται τα μορφολογικά στοιχεία λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαιτερότητες που παρουσιάζουν τα κινήματα της πόλης.

Στο επίπεδο, λοιπόν, του περιεχομένου της δράσης, τρία είδη αιτημάτων αναγνωρίζονται στη βιβλιογραφία ως χαρακτηριστικά των κινήματων της πόλης. Το πρώτο είδος αφορά αιτήματα γύρω από τη συλλογική κατανάλωση (Castells, 1977, Castells, 1978, Lowe, 1986). Το δεύτερο είδος αιτημάτων αφορά την προστασία της πόλης από κοινωνικές και φυσικές απειλές και την προάσπιση της ποιότητας ζωής. Το τρίτο είδος αιτημάτων συνιστά περισσότερο μια προέκταση των δύο προηγούμενων παρά μια καθαρή κατηγορία, καθώς αναφέρεται στη διεκδίκηση μεγαλύτερων δυνατοτήτων επιρροής ή και ελέγχου εκ

⁷ Για την άντληση στοιχείων σχετικά με τη διαμαρτυρία στο τοπικό επίπεδο είναι προτιμότερη η χρήση τοπικών εφημερίδων (Rucht και Neidhardt 1999). Στην περίπτωση μας η επιλογή εφημερίδων εθνικής εμβέλειας ήταν αναγκαστική, καθώς το σύνολο σχεδόν του αθηναϊκού τύπου δεν έχει κυρίως τοπικό χαρακτήρα.

μέρους των πολιτών των τοπικών θεσμών και αποφάσεων (Pickvance, 1995).

Στο μορφολογικό επίπεδο μια σειρά στοιχείων διακρίνουν τα κοινωνικά κινήματα από άλλες μορφές δράσης. Ας δούμε αναλυτικά κάθε ένα από αυτά τα στοιχεία (Raschke, 1988, Rucht, 1994, Σεφεριάδης, 2006, Σεφεριάδης 2006α, Tilly 2004) κάνοντας παράλληλα αναφορές στις ιδιαιτερότητες των κινήματων της πόλης:

- Το υποκείμενο της δράσης έχει *εξωθεσμικό χαρακτήρα*. Το ζήτημα του εξωθεσμικού χαρακτήρα μας έχει ήδη απασχολήσει στον ορισμό του γεγονότος διαμαρτυρίας. Η επιλογή καταγραφής των γεγονότων διαμαρτυρίας στα οποία με τον ένα ή άλλο τρόπο συμβάλουν δημοτικές αρχές δεν συνεπάγεται διαφωνία με το στοιχείο αυτό του ορισμού. Η καταγραφή αυτή, όπως θα δούμε παρακάτω διευκολύνει απλώς την κατανόηση του πλαισίου εντός του οποίου λειτουργούν τα κινήματα της πόλης.

- Η *συστηματική χρήση μεθόδων διαμαρτυρίας* διαφοροποιεί τα κοινωνικά κινήματα από άλλες μορφές συλλογικότητας, όπως τα κόμματα, οι ΜΚΟ και οι ομάδες πίεσης, που σε ορισμένες περιπτώσεις κάνουν περιστασιακή χρήση μεθόδων διαμαρτυρίας, δίχως σε καμία περίπτωση να αποτελούν την κυρίαρχη μορφή δράσης τους. Έτσι και εδώ το στοιχείο της διάρκειας στη χρήση της διαμαρτυρίας ως κεντρικής επιλογής για τη μορφή της δράσης αποτελεί ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό στοιχείο των κινήματων, δίχως να διατηρούν ένα «μονοπώλιο» σε αυτή.

- Η *σχετική διάρκεια και συνέχεια της δράσης των συλλογικών υποκειμένων* διαφοροποιεί τα κινήματα από τα συγκρουσιακά επεισόδια (Tarrow 1998, Tilly 2004, Σεφεριάδης 2006). Το στοιχείο της διάρκειας αφορά τόσο την δράση όσο και τον φορέα οργάνωσης της δράσης και θα εξεταστεί παρακάτω ξεχωριστά. Ο διαχωρισμός αυτός είναι αναγκαίος ειδικά για κινήματα της πόλης, καθώς συχνά η διαμαρτυρία είναι συγκυριακή και οι φορείς οργάνωσης έχουν σε πολλές περιπτώσεις ασυνεχή χαρακτήρα.

- Το στοιχείο του *δικτύου των ομάδων και οργανώσεων* μας βοηθά ιδιαίτερα στο διαχωρισμό των μοναδιαίων - απομονωμένων οργανώ-

σεων από τα κοινωνικά κινήματα. Η λειτουργία τυπικών ή άτυπων δικτύων είναι αποφασιστικής σημασίας για τη διαμόρφωση και εμπέδωση ενός επιπέδου *συλλογικής συνείδησης και ταυτότητας*⁸, την απόκτηση ευρύτερης πολιτικής και κοινωνικής αντίληψης και τη διεύρυνση των στόχων των μικρών τοπικών συλλογικοτήτων που λειτουργούν στο επίπεδο της γειτονιάς (Shemton 2003).

- Η *επιδίωξη των κοινωνικών αλλαγών* αποτελεί βασικό στοιχείο του ορισμού των κοινωνικών κινήματων, ενώ στο επίπεδο της θεωρίας των κινήματων της πόλης έχει προσελκύσει σημαντικό ενδιαφέρον και προκαλέσει αντίστοιχες διαμάχες. Το περιεχόμενο των κοινωνικών αλλαγών δεν πρέπει να ορίζεται κανονιστικά με βάση μια προϋπάρχουσα κατασκευή για τη διαδικασία, τη μορφή και το περιεχόμενό τους⁹, αλλά με βάση το λόγο και την πρακτική των ίδιων των συλλογικών υποκειμένων. Στις κινητοποιήσεις που αφορούν την πόλη εμφανίζονται συχνά συμπεριφορές οι οποίες έχουν μερικό χαρακτήρα και σκοπεύουν αποκλειστικά στην υπεράσπιση μιας συγκεκριμένης γειτονιάς αδιαφορώντας για τη συνολική λειτουργία της πόλης¹⁰. Τέτοιου τύπου κινητοποιήσεις αν και δεν έχουν ανορθολογικό

⁸ Αν και το στοιχείο της συλλογικής ταυτότητας είναι κεντρικό στους περισσότερους ορισμούς των κοινωνικών κινήματων (βλ. ενδεικτικά Rucht 1995), η δομή της παρούσας έρευνας επέβαλε την εξέτασή του μέσα από την ύπαρξη και λειτουργία δικτύων.

⁹ Σχετικά με ζήτημα αυτό βλ. τη διαμάχη μεταξύ Castells και Pickvance γύρω με τους φορείς και το περιεχόμενο της κοινωνικής αλλαγής (Castells 1985, Pickvance 1985, Pickvance 1986)

¹⁰ Τέτοιου τύπου συλλογικές συμπεριφορές έχουν χαρακτηριστεί στη διεθνή βιβλιογραφία ως NIMBY (Not In My Backyard). Ο όρος αυτός έχει χρησιμοποιηθεί σε πληθώρα ερευνών, ιδιαίτερα στον αγγλοσαξονικό χώρο, για να περιγράψει τοπικές αντιστάσεις ενάντια στην εγκατάσταση κοινωνικών υποδομών που θεωρούνται παράγοντες υποβάθμισης, όπως κοινωνικών κατοικιών, κέντρων απεξάρτησης από ναρκωτικές ουσίες, και περιβαλλοντικά οχληρών υποδομών, όπως χώρων ταφής απορριμμάτων, αυτοκινητοδρόμων, βιομηχανιών κλπ. Ωστόσο, η ομαδοποίηση όλων των παραπάνω τοπικών αντιστάσεων δεν έχει παραγωγικό χαρακτήρα καθώς προκαλεί σύγχυση σχετικά με το περιεχόμενο του όρου. Χαρακτηριστική είναι η διαμάχη μεταξύ Hubbard και Wolsink (Hubbard 2005, Hubbard 2006, Wolsink 2006). Ο Wolsink επισημαίνει ότι ως NIMBY πρέπει να θεωρούμε μόνο εκείνες τις αντιστάσεις κατοίκων, οι οποίες στρέφονται ενάντια στην εγκατάσταση επικίνδυνων ή επιβλαβών υποδομών στην περιοχή τους δίχως να τοποθετούνται σχετικά με το ζήτημα της εγκατάστασής τους σε οποιαδήποτε άλλη περιοχή (Wolsink 2006).

χαρακτήρα, όπως έχουν κατηγορηθεί, σε καμία περίπτωση δεν συνιστούν κοινωνικό κίνημα.

Συμπερασματικά ως κινήματα της πόλης θα πρέπει να θεωρήσουμε εκείνα τα συλλογικά υποκείμενα τα οποία αναφέρονται σε θέματα συλλογικής κατανάλωσης, αστικού περιβάλλοντος και ποιότητας της καθημερινής ζωής στην πόλη, διεκδικούν μεγαλύτερη επιρροή στους τοπικούς θεσμούς και τις αποφάσεις, έχουν εξωθεσμικό χαρακτήρα, κάνουν συστηματική χρήση αντισυμβατικών μορφών διαμαρτυρίας, παρουσιάζουν μια σχετική διάρκεια και συνέχεια στη δράση τους, έχουν αναπτύξει ή/και συμμετέχουν σε δίκτυα ομάδων και οργανώσεων και επιδιώκουν κοινωνικές αλλαγές που υπερβαίνουν τον στενό ορίζοντα της γειτονιάς.

Τα χαρακτηριστικά της διαμαρτυρίας

Είναι αυτονόητο ότι ως θεματολογία η προστασία και διεκδίκηση δημόσιων χώρων εντάσσεται στην κατηγορία των κινήματων της πόλης. Οι δημόσιοι χώροι, όπως πάρκα, παραλίες, δάση αποτελούν «αγαθά» για τη συλλογική κατανάλωση, αντίστοιχα με τα σχολεία, τις υποδομές υγείας κλπ, καθώς διαδραματίζουν κάποιο ρόλο στην κοινωνική αναπαραγωγή ως χώροι ξεκούρασης και επαφής με τη φύση. Κυρίως όμως αφορούν την ποιότητα ζωής των κατοίκων και την προστασία των γειτονιών από επιβαρυντικές δραστηριότητες. Σε κάθε περίπτωση είναι κινήματα τα οποία επιχειρούν να επηρεάσουν τις αποφάσεις που αφορούν την πόλη. Συνεπώς, το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στα μορφολογικά στοιχεία του ορισμού των κινήματων, τα οποία αποτελούν τον κορμό της παρούσας έρευνας. Κάθε ένα από αυτά θα εξεταστεί στις παρακάτω ενότητες ξεχωριστά.

Ο εξωθεσμικός χαρακτήρας

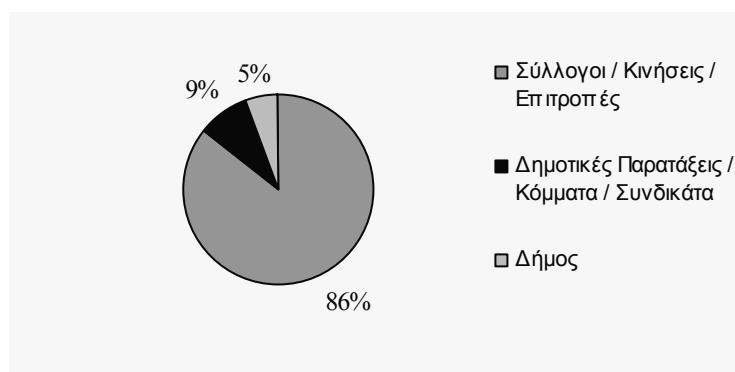
Η μεγάλη πλειονότητα των καταγεγραμμένων γεγονότων διαμαρτυρίας πραγματοποιήθηκε από φορείς με εξωθεσμικό χαρακτήρα. Συγκεκριμένα το 86% του συνόλου των γεγονότων διαμαρτυρίας οργανώθηκε από συλλόγους, κινήσεις, πρωτοβουλίες και επιτροπές ή

από ανοργάνωτους κατοίκους που έδρασαν αυθόρμητα και το 9% από δημοτικές παρατάξεις, συνδικάτα και κόμματα. Μόλις στο 5% των γεγονότων διαμαρτυρίας φορέας οργάνωσης ήταν η δημοτική αρχή κάποιου δήμου της Αττικής (διάγραμμα 1). Στις ελάχιστες αυτές περιπτώσεις δεν μπορεί να γίνει λόγος για κινηματική δράση. Αντίθετα αποτελούν μορφές θεσμικής αντιπαλότητας, όπου οι δημοτικές αρχές κινητοποιούν τους δημότες τους προκειμένου να εκφράσουν τη διαφωνία τους με αποφάσεις του κεντρικού κράτους. Η εκδήλωση τέτοιων γεγονότων διαμαρτυρίας αφορά σχεδόν αποκλειστικά μικρούς και περιφερειακούς δήμους της Αττικής, όπου αφενός οι ανεξάρτητες οργανώσεις πολιτών δεν έχουν επαρκή ισχύ και αφετέρου οι δημοτικές αρχές βρίσκονται εγγύτερα στους πολίτες. Σε καμία περίπτωση δεν καταγράφηκε γεγονός διαμαρτυρίας το οποίο οργανώθηκε από τους μεγάλους και ισχυρούς δήμους (Αθηνών, Πειραιώς, Αμαρουσίου) της Αττικής, οι οποίοι παρουσιάζουν συμπεριφορές αντίστοιχες με αυτές της κεντρικής εξουσίας.

Διάγραμμα 1:

Ποσοστά γεγονότων διαμαρτυρίας σχετικά με δημόσιους χώρους της Αθήνας (2001-2005) ανά μορφή φορέα που τα οργάνωσε

Πηγές: Ελευθεροτυπία (02/01/2001 – 31/12/2005), Ριζοσπάστης (02/01/2001 – 31/12/2005), Περιοδικό Ελεύθεροι Χώροι (τεύχη: 1-15), Παρατηρητήριο Ελεύθερων Χώρων, Independent Media Center Athens.

Εκτός όμως από την μικρή άμεση συμβολή τους στη διοργάνωση γεγονότων διαμαρτυρίας, οι δημοτικές αρχές υποστηρίζουν και ενθαρρύνουν σε πολλές περιπτώσεις με έμμεσο τρόπο τις τοπικές συλλογικότητες στην έκφραση διαμαρτυρίας. Τέτοιοι τρόποι είναι: η παροχή πόρων και υποδομών του δήμου προς τους φορείς οργάνωσης των γεγονότων διαμαρτυρίας, η εκδήλωση συμπαράστασης με αποφάσεις των δημοτικών συμβουλίων και η έκδοση ανάλογων ανακοινώσεων, η συμμετοχή δημοτικών συμβούλων ή σπανιότερα δημάρχων σε άτυπες επιτροπές διαμαρτυρίας κ.ά. Γενικότερα οι δημοτικές αρχές, με την εξαίρεση των μεγάλων δήμων, εμφανίζονται φιλικότεροι απέναντι στη διαμαρτυρία και τα αιτήματα των κινητοποιούμενων πολιτών. Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, ότι μόλις το 10% περίπου των γεγονότων διαμαρτυρίας που πραγματοποιήθηκε κατά την πενταετία 2001 – 2005 απεύθυναν τα αιτήματά τους αποκλειστικά στις τοπικές δημοτικές αρχές. Αντίθετα τα μισά περίπου γεγονότα διαμαρτυρίας έστρεψαν τα αιτήματά τους αποκλειστικά στο κεντρικό κράτος. Ωστόσο, η υποστήριξη που παρέχουν οι δημοτικές αρχές στις ανεξάρτητες κινητοποιήσεις δεν έχει συστηματικό χαρακτήρα, αλλά είναι συχνά συγκυριακή και ασυνεχής.

Στις περιπτώσεις έμμεσης υποστήριξης της διαμαρτυρίας εκ μέρους των δήμων δεν αλλοιώνεται ο εξωθεσμικός χαρακτήρας της διαμαρτυρίας. Η στάση των δημοτικών αρχών πρέπει να ερμηνευτεί ως ένα στοιχείο ευνοϊκής πολιτικής ευκαιρίας, παρά ως αναγκαία συνθήκη της εκδήλωσης της διαμαρτυρίας.

Το ρεπερτόριο δράσης

Η καταγραφή των γεγονότων διαμαρτυρίας της περιόδου 2001 – 2005 κατέδειξε την ύπαρξη ενός σχετικά πλούσιου ρεπερτορίου δράσης, το οποίο περιλαμβάνει τόσο δυναμικές όσο και συμβατικές μορφές. Οι δυναμικές μορφές εμπεριέχουν ένα στοιχείο βίας όχι αναγκαστικά με τη μορφή της σύγκρουσης, αλλά με την έννοια της εμπρόθετης παρεμπόδισης (Tarrow 1998). Σε αυτή την κατηγορία μορφών δράσης συμπεριλήφθηκαν οι συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας, οι πορείες, οι καταλήψεις και το μπλοκάρισμα έργων. Οι συμβατικές μορφές δράσης

δεν εμπεριέχουν το στοιχείο της παρεμπόδισης, αλλά στοχεύουν άλλοτε στην ευαισθητοποίηση και κινητοποίηση της κοινής γνώμης, άλλοτε στην άσκηση πίεσης στα κέντρα λήψης των αποφάσεων και άλλοτε στην εφαρμογή των κανόνων του δικαίου. Ως τέτοιου είδους μορφές δράσης καταγράφηκαν οι δημόσιες ομιλίες και συζητήσεις, οι ημερίδες, οι συνεντεύξεις τύπου, οι συμβολικές ενέργειες διαμαρτυρίας, η εθελοντική εργασία, οι πολιτιστικές εκδηλώσεις διαμαρτυρίας, οι παραστάσεις στις αρχές, οι συγκεντρώσεις υπογραφών και τέλος οι προσφυγές στη δικαιοσύνη.

Από το σύνολο των 370 καταγεγραμμένων γεγονότων διαμαρτυρίας, μόλις στα 144 χρησιμοποιήθηκαν συμβατικές μορφές δράσης, ενώ στα 226 χρησιμοποιήθηκαν δυναμικές μορφές (διάγραμμα 2).

Διάγραμμα 2:
Δυναμικές και συμβατικές μορφές εκδήλωσης της διαμαρτυρίας σχετικά με δημόσιους χώρους της Αθήνας (2001-2005)

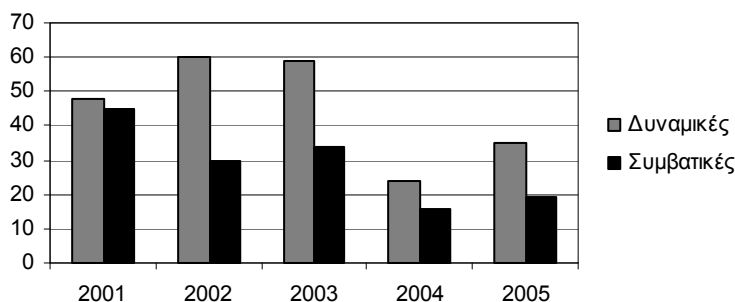
Πηγές: Ελευθεροτυπία (02/01/2001 – 31/12/2005), Ριζοσπάστης (02/01/2001 – 31/12/2005), Περιοδικό Ελεύθεροι Χώροι (τεύχη: 1-15), Παρατηρητήριο Ελευθέρων Χώρων, Independent Media Center Athens.

Η αναλογία αυτή μεταξύ συμβατικών και δυναμικών μορφών δράσης δεν πρέπει να ληφθεί ως απόλυτη. Είναι πιθανό κάποιος αριθμός γεγονότων διαμαρτυρίας, στις οποίες έγινε χρήση συμβατικών μορφών δράσης να μην προσέλκυσε την προσοχή του τύπου ή των άλλων πηγών που χρησιμοποιήθηκαν στην έρευνα. Ωστόσο, αποτελεί σαφή ένδειξη για την προτίμηση των συλλογικών υποκειμένων.

Με βάση τα καταγεγραμμένα γεγονότα διαμαρτυρίας η αναλογία της χρήσης συμβατικών και δυναμικών μορφών δράσης δεν παρέμεινε

σε όλη τη διάρκεια της πενταετίας απόλυτα σταθερή, αλλά επηρεάστηκε από την συγκυρία (διάγραμμα 3). Όπως θα δούμε αναλυτικότερα παρακάτω κατά τα έτη 2002 και 2003, κατά τη διάρκεια των οποίων προχωρούσε με ταχύτετους και επιτακτικούς ρυθμούς η κατασκευή των έργων που αφορούσαν με τον ένα ή άλλο τρόπο τους Ολυμπιακούς Αγώνες, η χρήση δυναμικών μορφών δράσης αυξήθηκε.

Διάγραμμα 3:
Δυναμικές και συμβατικές μορφές εκδήλωσης της διαμαρτυρίας σχετικά με δημόσιους χώρους της Αθήνας ανά έτος (2001-2005)

Πηγές: Ελευθεροτυπία (02/01/2001 – 31/12/2005), Ριζοσπάστης (02/01/2001 – 31/12/2005), Περιοδικό Ελεύθεροι Χώροι (τεύχη: 1-15), Παρατηρητήριο Ελεύθερων Χώρων, Independent Media Center Athens.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανάλυση των επιμέρους μορφών δράσης κάθε μιας από τις δύο μεγάλες κατηγορίες. Τόσο στο σύνολο των γεγονότων διαμαρτυρίας, όσο και μεταξύ των δυναμικών μορφών δράσης, οι *συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας* αποτελούν την προσφιλέστερη επιλογή. Οι συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας αποτελούν αναμφισβήτητα την πιο ήπια μορφή δυναμικής δράσης με σχετικά χαμηλό ατομικό ρίσκο και κόστος συμμετοχής και συνεπώς μεγαλύτερη συμμετοχή. Επιπρόσθετα, μια αιτιολόγηση της προτίμησης αυτής οφείλει να λάβει υπόψη το γεγονός ότι πρόκειται για εκδηλώσεις που σε πολλές περιπτώσεις πραγματοποιούνται σε περιοχές της πόλης απομακρυσμένες σε σχέση με τα κέντρα λήψης των αποφάσεων, με συνέπεια η πραγματοποίησή πορείας να στερείται προορισμού.

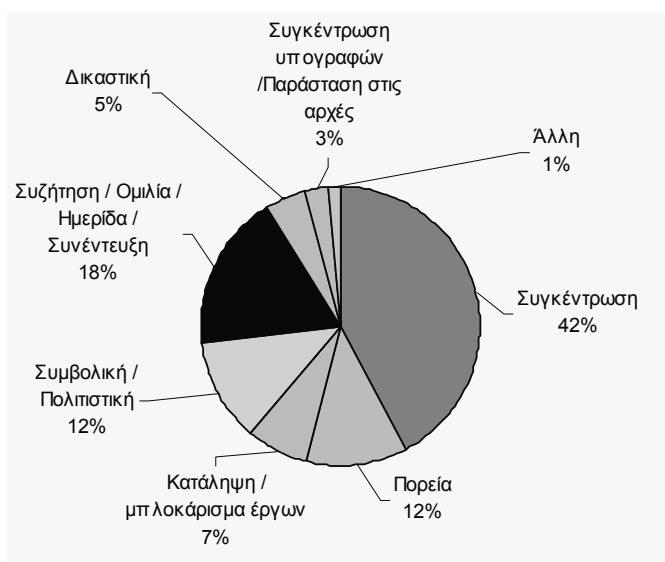
Οι *πορείες διαμαρτυρίας* αποτελούν τη δεύτερη προσφιλέστερη επιλογή μεταξύ των δυναμικών μορφών δράσης και την τρίτη από το σύνολο των γεγονότων διαμαρτυρίας. Η πλειονότητα των πορειών πραγματοποιήθηκε στο κέντρο της πόλης και είχε ως προορισμό τα κέντρα λήψης των αποφάσεων (υπουργεία κλπ.). Οι πορείες που πραγματοποιήθηκαν εκτός του κέντρου είχαν σχεδόν πάντα ως προορισμό το εκάστοτε Δημαρχείο, ανεξάρτητα από τον φορέα στον οποίο απευθύνονταν τα αιτήματα.

Οι πιο «βίαιες» μορφές δράσης, *οι καταλήψεις και οι προσπάθειες παρεμπόδισης έργων*, επιλέχθηκαν σε ένα μικρό ποσοστό του συνόλου των γεγονότων διαμαρτυρίας. Η επιλογή αυτή ενέχει υψηλό ρίσκο, καθώς όπως ήταν αναμενόμενο «προκάλεσε» σε αρκετές περιπτώσεις βίαιες αντιπαραθέσεις με τις δυνάμεις καταστολής. Η ανάληψη του ρίσκου εκ μέρους των διοργανωτών και των συμμετεχόντων δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να θεωρηθεί ανορθολογική, καθώς στο σύνολο των περιπτώσεων που κατέγραψε η έρευνα συνδέεται με την ύπαρξη μεγάλης απειλής για την υγεία και την ποιότητα ζωής των κατοίκων.

Μεταξύ των συμβατικών μορφών δράσης *οι ομιλίες, οι συζητήσεις, οι ημερίδες και οι συνεντεύξεις τύπου* αποτέλεσαν την πιο συνηθισμένη πρακτική, ενώ από το σύνολο των γεγονότων διαμαρτυρίας ήταν η δεύτερη προσφιλέστερη. Οι παραπάνω μορφές δράσης επιχείρησαν την κινητοποίηση και ενημέρωση της κοινής γνώμης και των κατοίκων μιας περιοχής σε σχέση με τα προβλήματα των δημόσιων χώρων. Η επιλογή αυτή σχετίζεται με τις δυσκολίες διάδοσης πληροφοριών που αφορούν τοπικά ζητήματα. Σε ορισμένες περιπτώσεις οι τοπικές συλλογικότητες αναζήτησαν ως βάση της διαμαρτυρίας την επιστημονική τεκμηρίωση και διοργάνωσαν για το σκοπό αυτό ημερίδες, όπου προσκαλούνταν επιστήμονες και επιστημονικοί φορείς.

Οι πολιτιστικές και συμβολικές εκδηλώσεις διαμαρτυρίας, αποτελούν τη δεύτερη προσφιλέστερη επιλογή μεταξύ των συμβατικών μορφών δράσης και παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς αναδεικνύουν το χαρακτήρα και τις αντιλήψεις των τοπικών συλλογικοτήτων. Εκτός από τις συναυλίες διαμαρτυρίας, που αποτελούν κοινό τόπο πολλών

Διάγραμμα 4:
Μορφές εκδήλωσης της διαμαρτυρίας
σχετικά με δημόσιους χώρους της Αθήνας (2001-2005)

Πηγές: Ελευθεροτυπία (02/01/2001 – 31/12/2005), Ριζοσπάστης (02/01/2001 – 31/12/2005), Περιοδικό Ελεύθεροι Χώροι (τεύχη: 1-15), Παρατηρητήριο Ελεύθερων Χώρων, Independent Media Center Athens.

κινημάτων, σε ορισμένες περιπτώσεις πραγματοποιήθηκαν διαμαρτυρίες με τη χρήση στοιχείων του παραδοσιακού πολιτισμού. Έτσι απαντώνται παραστάσεις καραγκιόζη με σενάριο προσαρμοσμένο στο θέμα της διαμαρτυρίας και προσπάθειες αναβίωσης των σχέσεων της γειτονιάς μέσα από παραδοσιακές γιορτές (π.χ. κούλουμα) που πραγματοποιήθηκαν στους διεκδικούμενους ή απειλούμενους δημόσιους χώρους.

Η προσφυγή στη δικαιοσύνη δεν συγκεντρώνει σημαντικό ποσοστό, αποτελεί όμως σημαντικότερη μορφή δράσης, η οποία συνδέεται τόσο με τη μορφή των απειλών ενάντια στους δημόσιους χώρους όσο και με την απόδοτικότητα της δράσης. Είναι εντυπωσιακό το γεγονός ότι οι τοπικές συλλογικότητες θεωρούν πολύ συχνά ότι οι απειλές ενάντια στους δημόσιους χώρους έχουν παράνομο χαρακτήρα και για το λόγο αυτό προσφεύγουν στη δικαιοσύνη. Το σύνολο σχεδόν των δικαστικών

προσφυγών αφορά το Συμβούλιο της Επικρατείας, το οποίο κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 είχε δημιουργήσει μια εξαιρετικά ευνοϊκή νομολογία για την προστασία του περιβάλλοντος. Το γεγονός αυτό γέννησε σημαντικές προσδοκίες στις τοπικές συλλογικότητες, οι οποίες σηκώνουν το οικονομικό βάρος της προσφυγής.

Ούτε η συγκέντρωση υπογραφών και η παράσταση στις αρχές αποτελεί σημαντική προτίμηση για την εκδήλωση δράσης εκ μέρους των συλλογικών υποκειμένων. Ως βασική αιτία του γεγονότος αυτού πρέπει να θεωρηθούν τόσο οι δυσκολίες πρόσβασης στα κέντρα λήψης των αποφάσεων όσο και η πίστη των συλλογικών υποκειμένων ότι πρόκειται για δράσεις δίχως ουσιαστικές πιθανότητες επιτυχίας.

Δικτύωση

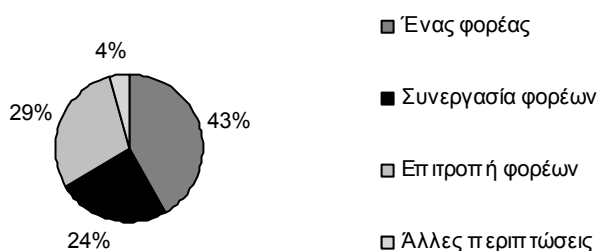
Η διερεύνηση της δικτύωσης των τοπικών συλλογικών υποκειμένων πραγματοποιήθηκε σε τρία επίπεδα. Το πρώτο επίπεδο αφορά τη συνέργια δύο ή περισσότερων φορέων στην οργάνωση γεγονότων διαμαρτυρίας. Το δεύτερο αφορά τη λειτουργία σχετικά σταθερών δικτύων, ενώ το τρίτο επίπεδο αναφέρεται στην ύπαρξη προσωπικών δικτύων μεταξύ των ακτιβιστών¹¹.

Παραπάνω από τα μισά γεγονότα διαμαρτυρίας οργανώθηκαν από δύο ή περισσότερες τοπικές συλλογικότητες (24%) και από συντονιστικές και διαδημοτικές επιτροπές (29%) (διάγραμμα 5). Το στοιχείο αυτό δείχνει ένα σημαντικό βαθμό δικτύωσης των τοπικών συλλογικοτήτων, οι οποίες δείχνουν μεγάλη εξοικείωση στη συνεργασία για την οργάνωση κοινών δράσεων. Αναμφισβήτητα, στην εξαγωγή του παραπάνω συμπεράσματος συμβάλλει περισσότερο η δράση των συντονιστικών και διαδημοτικών επιτροπών. Οι συντονιστικές και διαδημοτικές επιτροπές λειτουργούν συνήθως ως πιο σταθερά δίκτυα για σχετικά μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα και περιλαμβάνουν μεγάλο αριθμό τοπικών συλλογικοτήτων. Αντίθετα, τα γεγονότα διαμαρτυρίας που οργανώθηκαν από δύο ή περισσότερους φορείς αποτελούν μεν σημαντική ένδειξη, αλλά δεν μπορούν να μας οδηγήσουν με ασφάλεια

¹¹ Για τη σημασία των προσωπικών δικτύων βλ. ενδεικτικά Shemtov 2003, Passy 2003.

στο συμπέρασμα της υψηλής πυκνότητας δικτύων μεταξύ των τοπικών συλλογικοτήτων, καθώς σε ορισμένες περιπτώσεις πρόκειται για συγκυριακές ή τοπικές συνεργασίες δίχως σταθερή βάση. Αντίστοιχα «αδύναμο» είναι το στοιχείο ότι ένα σημαντικό ποσοστό των γεγονότων διαμαρτυρίας οργανώθηκε από μια μόνο συλλογικότητα. Τα γεγονότα διαμαρτυρίας που είχαν έναν μόνο οργανωτικό φορέα δεν δείχνουν απαραίτητα ότι ο συγκεκριμένος φορέας δεν συμμετέχει σε δίκτυα. Ο ίδιος φορέας σε άλλα γεγονότα διαμαρτυρίας είναι δυνατό να έχει επιλέξει τη συνεργασία.

Διάγραμμα 5:
Δομή φορέα οργάνωσης γεγονότων διαμαρτυρίας σχετικά με δημόσιους χώρους της Αθήνας (2001-2005)

Πηγές: Ελευθεροτυπία (02/01/2001 – 31/12/2005), Ριζοσπάστης (02/01/2001 – 31/12/2005), Περιοδικό Ελεύθεροι Χώροι (τεύχη: 1-15), Παρατηρητήριο Ελεύθερων Χώρων, Independent Media Center Athens.

Τα χαρακτηριστικά της λειτουργίας των σταθερών δικτύων μπορούν να μας οδηγήσουν σε ασφαλέστερα και ευρύτερα συμπεράσματα. Ο συνολικός αριθμός των δικτύων που καταγράφηκαν κατά την υπό εξέταση περίοδο ήταν δεκαέξι. Από αυτά έξι είχαν υπερτοπικό χαρακτήρα και δέκα περιλάμβαναν φορείς και κινήσεις αποκλειστικά από ένα δήμο. Συνολικά τα έξι υπερτοπικά δίκτυα είχαν μεγαλύτερη σταθερότητα λειτουργίας και διάρκεια στη δράση σε σύγκριση με τα δέκα τοπικά δίκτυα, των οποίων η δράση είχε σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις ένα και μόνο αντικείμενο διαμαρτυρίας. Από τα έξι υπερτοπικά δίκτυα, δύο είχαν περισσότερα από ένα αντικείμενα δράσης, δηλαδή δραστηριοποιήθηκαν για την προστασία ή διεκδίκηση

διαφορετικών δημόσιων χώρων. Τα δίκτυα αυτά είναι η *Συντονιστική Επιτροπή Συλλόγων και Κινήσεων της Αθήνας για την Προστασία των Ελεύθερων Χώρων και την Ποιότητα Ζωής* στην οποία συμμετέχουν 23 συλλογικότητες και λειτουργεί σταθερά από το 1996 και η *Συντονιστική για τη Διάσωση της Παραλίας του Σαρωνικού* στην οποία συμμετέχουν 53 φορείς και κινήσεις και λειτουργεί σποραδικά από τις αρχές της δεκαετίας του 1990. Καμία από τις δύο συντονιστικές επιτροπές δεν έχει νομικό πρόσωπο. Και οι δύο έχουν άτυπο χαρακτήρα. Η λειτουργία των δύο αυτών σημαντικών συντονιστικών επιτροπών είναι ριζικά διαφορετική.

Η συντονιστική επιτροπή της Αθήνας αποτελεί περισσότερο ένα φόρουμ συνένυσης, ανταλλαγής απόψεων και εμπειριών παρά ένα φορέα οργάνωσης γεγονότων διαμαρτυρίας. Αν και έχει οργανώσει ή συμμετάσχει σε γεγονότα διαμαρτυρίας, ο στόχος της δεν είναι η υποκατάσταση των τοπικών φορέων, αλλά ο συντονισμός και η ενίσχυση της φωνής και της δράσης τους και η διαμόρφωση μιας συλλογικής συνείδησης μεταξύ των ακτιβιστών των διαφορετικών φορέων και κινήσεων. Η ανταλλαγή απόψεων και εμπειριών έχει προσφέρει σημαντικά στις τοπικές οργανώσεις τόσο στη διάχυση μορφών δράσης, όσο και στην απόκτηση τεχνικών γνώσεων και επιστημονικής τεκμηρίωσης των αιτημάτων. Η λειτουργία της επιτροπής έχει επίσης διαμορφώσει συνθήκες σταθερής δημοσιότητας. Εκδίδει συχνά ανακοινώσεις για τον τύπο, συμμετέχει σε συνεντεύξεις τύπου, εκδίδει περιοδικό και συνδέεται άμεσα με ιστοσελίδα του διαδικτύου, όπου καταγράφονται τα σχετικά με τη δράση των μελών της θέματα και προσφέρονται πληροφορίες. Η δομή της λειτουργίας της έχει έντονα αμεσοδημοκρατικά στοιχεία. Συνεδριάζει σε τακτά χρονικά διαστήματα και η συντονιστική εργασία πραγματοποιείται από μια τριμελή εκτελεστική γραμματεία, η οποία ανανεώνεται κατά τα δύο τρίτα κάθε έξι μήνες, τηρώντας την αρχή της εναλλαγής, ενώ λαμβάνει τις αποφάσεις της με ομοφωνία. Η συμμετοχή των 23 φορέων και κινήσεων στη συντονιστική επιτροπή δεν είναι υποχρεωτικά σταθερή, αλλά συνήθως ανάλογη με τη συγκυρία των τοπικών κινητοποιήσεων. Νέα μέλη μπορούν ανά πάσα στιγμή να προστεθούν στην επιτροπή. Ως

μέλη γίνονται δεκτά μόνο οι πάσης φύσεως κινήσεις και σύλλογοι που δραστηριοποιούνται στα ζητήματα των ελεύθερων χώρων και της ποιότητας ζωής, ενώ για λόγους προστασίας της πολιτικής ανεξαρτησίας της συντονιστικής επιτροπής δεν γίνονται δεκτές οι δημοτικές παρατάξεις ως κανονικά μέλη αλλά ως απλοί παρατηρητές. Ωστόσο, η επιτροπή δεν αγκαλιάζει όλες τις κινήσεις και τους φορείς που δραστηριοποιούνται σε ολόκληρη την Αττική. Περιορίζεται στην Αθήνα και τους γειτονικούς δήμους. Την ανάγκη για τη διαμόρφωση ενός γεωγραφικά ευρύτερου δικτύου επιχειρεί να καλύψει η πρόσφατη δημιουργία του *Παναττικού Δικτύου Κινημάτων της Πόλης και Ενεργών Πολιτών* που περιλαμβάνει 73 οργανώσεις και δημοτικές παρατάξεις. Στο δίκτυο αυτό τα ζητήματα των δημόσιων και αδόμητων χώρων της πόλης αποτελούν υψηλή προτεραιότητα. Η λειτουργία του Δικτύου δεν είναι δυνατό να αποτιμηθεί ακόμα. Μπορούμε, ωστόσο, να επισημάνουμε ότι οι διαδικασίες που προβλέπονται έχουν αμεσοδημοκρατικό χαρακτήρα. Όμως η συμμετοχή δημοτικών παρατάξεων ενέχει τον κίνδυνο της ταύτισης του Δικτύου με συγκεκριμένο πολιτικό κόμμα.

Η συντονιστική επιτροπή του Σαρωνικού έχει ριζικά διαφορετικό χαρακτήρα. Εκτός του γεγονότος ότι δεν έχει τόσο σταθερή λειτουργία, τείνει να υποκαθιστά με τη δράση της τους φορείς και τις κινήσεις που συμμετέχουν σε αυτή. Με άλλα λόγια, οργανώνει η ίδια γεγονότα διαμαρτυρίας, καθώς οι περισσότεροι από τους επιμέρους συμμετέχοντες δεν διαθέτουν επαρκή ισχύ, ώστε να έχουν την ικανότητα να οργανώσουν από μόνοι τους δράση. Αντίστοιχα με την επιτροπή της Αθήνας εξασφαλίζει σημαντική δημοσιότητα, αν και δεν διαθέτει τις αντίστοιχες υποδομές επικοινωνίας, όπως περιοδικό και ιστοσελίδα. Η δομή της δεν έχει αμεσοδημοκρατικά χαρακτηριστικά αντίστοιχα με αυτά της Αθήνας και στη συντονιστική εργασία συμμετέχουν σχετικά σταθερά ορισμένοι ακτιβιστές.

Συμπερασματικά θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι η συντονιστική επιτροπή της Αθήνας συμβάλλει στη διαμόρφωση κινημάτων της πόλης, ενώ η συντονιστική του Σαρωνικού τείνει να αποτελέσει η ίδια τμήμα των κινημάτων βάσης.

Πέρα όμως από τη λειτουργία τοπικών και υπερτοπικών δικτύων, οι οργανώσεις των πολιτών επιδιώκουν και τη συμμετοχή σε διεθνή δίκτυα, όπως το Ευρωπαϊκό και το Παγκόσμιο Κοινωνικό Φόρουμ. Σε όλα τα τελευταία Φόρουμ συμμετείχαν αθηναϊκές οργανώσεις και ακτιβιστές που δραστηριοποιούνται στην προστασία των δημοσίων χώρων παίρνοντας μέρος και διοργανώνοντας εργαστήρια και ομιλίες. Ωστόσο, οι συμμετοχές αυτές δεν έφεραν μεγάλα αποτελέσματα στην ανταλλαγή απόψεων και προσεγγίσεων, καθώς τα κινήματα πόλης άλλων χωρών της Ευρώπης επικεντρώνουν τη δράση τους κυρίως σε άλλες θεματικές όπως για παράδειγμα την κατοικία, τη φτώχεια, τον κοινωνικό αποκλεισμό (άστεγοι, μετανάστες) κλπ.

Τέλος, σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν τα προσωπικά δίκτυα μεταξύ ακτιβιστών. Η σημασία των προσωπικών δικτύων είναι μεγαλύτερη για τα κινήματα της πόλης, καθώς στις περισσότερες περιπτώσεις ο συντονισμός της δράσης έχει άτυπο χαρακτήρα και διαμορφώνεται συχνά με βάση ένα μόνο θέμα που αναδεικνύει η συγκυρία. Ασφαλή συμπεράσματα σχετικά με τη λειτουργία προσωπικών δικτύων δεν είναι δυνατό να εξαχθούν από την παρούσα έρευνα. Κάτι τέτοιο θα απαιτούσε τη χρήση διαφορετικών μεθόδων. Ωστόσο, η γέννηση και μακροχρόνια λειτουργία των τοπικών και υπερτοπικών δικτύων αποτελεί μια σαφής ένδειξη ότι τα προσωπικά δίκτυα είναι αρκετά ισχυρά τόσο στο τοπικό όσο και στο υπερτοπικό επίπεδο.

Συνέχεια της δράσης

Η διακύμανση της δράσης κατά τα πρώτα πέντε έτη του νέου αιώνα είναι σημαντική. Κατά την περίοδο 2001 – 2003 ο αριθμός των γεγονότων διαμαρτυρίας εμφανίζεται σχετικά σταθερός, το 2004 παρουσιάζει μεγάλη μείωση, ενώ το 2005 ανακάμπτει σχετικά, δίχως ωστόσο να επιστρέψει στα υψηλά δεδομένα των πρώτων τριών ετών (διάγραμμα 6). *Η διακύμανση αυτή δεν πρέπει να θεωρηθεί ως μια μορφή ασυνέχειας της δράσης, αλλά να συσχετιστεί με τη συγκυρία.*

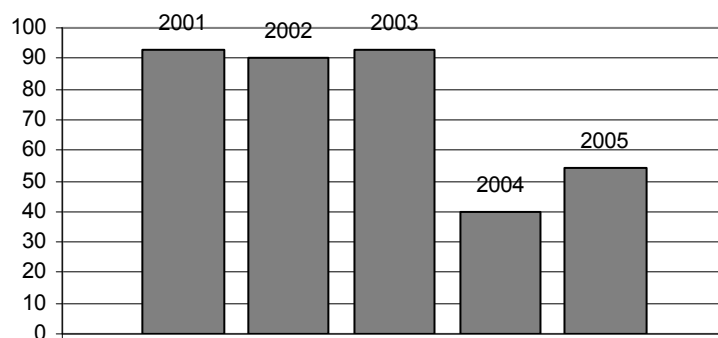
Κατά τα έτη 2001 – 2003 υλοποιείται σημαντικός αριθμός έργων που αφορούν τη διεξαγωγή των Ολυμπιακών Αγώνων. Τόσο η πίεση του

χρόνου, λόγω της εγγύτητας στην ημερομηνία διεξαγωγής των Αγώνων, όσο και η λογική που επικράτησε στα κέντρα λήψης των αποφάσεων σχετικά με τις χωροθετήσεις και την κατασκευαστική μορφή των παραπάνω έργων αποτέλεσαν συνθήκες που δεν επέτρεψαν τη δημιουργία συναίνεσης, με συνέπεια να προκληθούν σημαντικές αντιδράσεις από τις τοπικές κοινωνίες (Karamichas 2005). Όπως είναι λοιπόν φανερό από το διάγραμμα 7 ένας σημαντικός αριθμός γεγονότων διαμαρτυρίας κατά τα έτη 2001 – 2003 σχετίζεται με τα έργα των Ολυμπιακών Αγώνων.

Πέρα όμως από την αύξηση της διαμαρτυρίας που αναφέρεται στους δημόσιους χώρους το στοιχείο της συγκυρίας της διεξαγωγής των Ολυμπιακών Αγώνων έχει σα συνέπεια τη σημαντική μείωση της διαμαρτυρίας κατά το έτος 2004. Το 2004 όχι μόνο έχει ολοκληρωθεί το σύνολο σχεδόν των ολυμπιακών έργων με αποτέλεσμα να μειώνονται τα θέματα που ήταν δυνατό να δημιουργήσουν αντιδράσεις, αλλά επικρατεί μια γενικότερη διάθεση συναίνεσης ενόψει του κινδύνου παγκόσμιας αρνητικής δημοσιότητας. Έτσι, από τη μια τα κέντρα λήψης των αποφάσεων αποφεύγουν να ανοίξουν νέα μέτωπα που μπορεί να προκαλέσουν διαμαρτυρίες, κι από την άλλη τα τοπικά κινήματα μειώνουν τη δράση τους εξαιτίας του αρνητικού πολιτικού περιβάλλοντος. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι η διαμαρτυρία συνεχίζεται το 2004 με κανονικούς ρυθμούς στις περιοχές της Αθήνας που δεν έχουν «ολυμπιακό ενδιαφέρον».

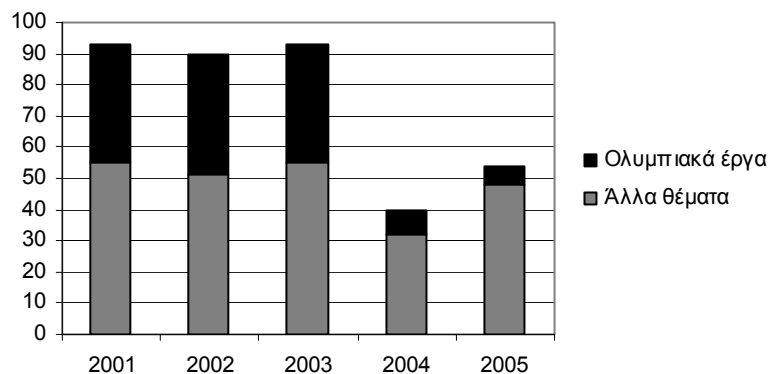
Η διαμαρτυρία στη δυτική Αθήνα και τη δυτική Αττική παραμένει σχετικά σταθερή καθόλη τη διάρκεια της περιόδου 2002 –2005, ενώ στον Πειραιά και την περιφέρεια της πόλης αυξάνεται το 2004 (διάγραμμα 8).

Διάγραμμα 6:
Αριθμός γεγονότων διαμαρτυρίας σχετικά με δημόσιους χώρους της Αθήνας (2001-2005) ανά έτος

Πηγές: Ελευθεροτυπία (02/01/2001 – 31/12/2005), Ριζοσπάστης (02/01/2001 – 31/12/2005), Περιοδικό Ελεύθεροι Χώροι (τεύχη: 1-15), Παρατηρητήριο Ελεύθερων Χώρων, Independent Media Center Athens.

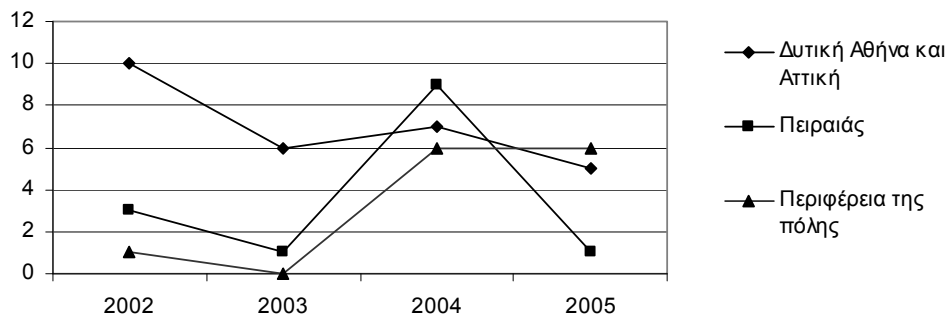
Διάγραμμα 7:
Γεγονότα διαμαρτυρίας σχετικά με δημόσιους χώρους της Αθήνας (2001-2005) ανά έτος που αναφέρονται σε «Ολυμπιακά έργα»

Πηγές: Ελευθεροτυπία (02/01/2001 – 31/12/2005), Ριζοσπάστης (02/01/2001 – 31/12/2005), Περιοδικό Ελεύθεροι Χώροι (τεύχη: 1-15), Παρατηρητήριο Ελεύθερων Χώρων, Independent Media Center Athens.

Αντίθετα, το 2005 υπάρχει μια επιστροφή στα «κανονικά» δεδομένα. Ο συνολικός αριθμός των γεγονότων διαμαρτυρίας που δεν αφορά έργα σχετιζόμενα με τους Ολυμπιακούς Αγώνες διαμορφώνεται σε ένα επίπεδο περίπου αντίστοιχο με αυτό της περιόδου 2001-2003 (διάγραμμα 7).

Διάγραμμα 8:
Γεγονότα διαμαρτυρίας σχετικά με δημόσιους χώρους της Αθήνας (2001-2005)
ανά έτος σε επιλεγμένες γεωγραφικές ενότητες

Πηγές: Ελευθεροτυπία (02/01/2001 – 31/12/2005), Ριζοσπάστης (02/01/2001 – 31/12/2005), Περιοδικό Ελεύθεροι Χώροι (τεύχη: 1-15), Παρατηρητήριο Ελεύθερων Χώρων, Independent Media Center Athens.

Οργανωτική συνέχεια

Κατά την υπό μελέτη πενταετία καταγράφηκαν συνολικά 87 διαφορετικές επωνυμίες άτυπων ομάδων, οργανώσεων με νομική υπόσταση και δημοτικών παρατάξεων, οι οποίες οργάνωσαν ένα ή περισσότερα γεγονότα διαμαρτυρίας¹². Από το σύνολο των φορέων

¹² Ο αριθμός αυτός είναι ενδεικτικός καθώς η καταγραφή των επωνυμιών των οργανωτών γεγονότων διαμαρτυρίας παρουσίασε σημαντικά προβλήματα. Τα βασικότερα προβλήματα ήταν τα ακόλουθα: α. Για ορισμένα γεγονότα διαμαρτυρίας δεν κατέστη δυνατό να καταγραφεί η ονομασία του φορέα οργάνωσης. β. Συχνά τόσο ο τύπος όσο και οι άλλες πηγές που χρησιμοποιήθηκαν στην έρευνα δεν ανέφεραν με ακριβή τρόπο την επωνυμία. Σε αυτές τις περιπτώσεις απαιτήθηκε η άντληση στοιχείων από πρόσθετη πηγή, δίχως όμως να υπάρχει πάντα αποτέλεσμα. γ. Σε ορισμένες περιπτώσεις το γεγονός ότι πολλοί φορείς λειτουργούν άτυπα έχει σαν αποτέλεσμα τη χρήση περισσότερων του ενός ονομάτων ανάλογα με το αντικείμενο της δράσης ή εξυπηρετώντας άλλες σκοπιμότητες. δ. Τέλος, η επιλογή της καταγραφής των γεγονότων διαμαρτυρίας μόνο για μια πενταετία παρουσιάζει ελλειπτική εικόνα για ορισμένους φορείς οργάνωσης, καθώς κάποιοι από αυτούς έκλειναν έναν κύκλο

διαμαρτυρίας που καταγράφηκαν ο μεγαλύτερος αριθμός εμφανίζεται να δραστηριοποιείται σε ένα μόνο χρόνο (πίνακας 1). Η δράση τους είναι λοιπόν καθαρά συγκυριακή και η χρήση μεθόδων διαμαρτυρίας δεν χαρακτηρίζει τη λειτουργία των συγκεκριμένων υποκειμένων. Ο αριθμός των φορέων οργάνωσης γεγονότων διαμαρτυρίας που δραστηριοποιήθηκαν σε δύο έτη μειώνεται σημαντικά, ενώ προοδευτική είναι η μείωση του αριθμού για τα τρία, τέσσερα και πέντε έτη αντίστοιχα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: Αριθμός φορέων οργάνωσης γεγονότων διαμαρτυρίας που αφορούν δημόσιους χώρους της Αθήνας ανά αριθμό ετών στα οποία παρουσιάζουν δράση (2001-2005)

Δράση σε αριθμό ετών	Αριθμός φορέων οργάνωσης γεγονότων διαμαρτυρίας
Ένα	55
Δύο	15
Τρία	8
Τέσσερα	5
Πέντε	4

Πηγές: Ελευθεροτυπία (02/01/2001 – 31/12/2005), Ριζοσπάστης (02/01/2001 – 31/12/2005), Περιοδικό Ελεύθεροι Χώροι (τεύχη: 1-15), Παρατηρητήριο Ελεύθερων Χώρων, Independent Media Center Athens.

Ωστόσο, τα στοιχεία αυτά δεν είναι από μόνα τους ικανά να μας οδηγήσουν στην εξαγωγή συμπερασμάτων. Απαραίτητη είναι η ποιοτική ανάλυση των φορέων δράσης με βάση την οργανωτική τους μορφή, καθώς και η ανάδειξη της συμβολής της κάθε οργανωτικής μορφής με συνεχή δράση στη διοργάνωση γεγονότων διαμαρτυρίας.

Η οργάνωση και η συμμετοχή των δημοτικών παρατάξεων σε γεγονότα είναι σχετικά μικρή. Μόλις 11 δημοτικές παρατάξεις καταγράφηκαν ως οργανωτές ή συνδιοργανωτές γεγονότων διαμαρτυρίας, ενώ η σταθερότητα της δράσης τους μέσα στο χρόνο

δράσης στις αρχές ή τα μέσα της πενταετίας ή άρχιζαν έναν κύκλο δράσης στα μέσα ή τα τέλη της πενταετίας.

είναι εξαιρετικά μικρή (πίνακας 2). Μία μόλις δημοτική παράταξη παρουσίασε δράση σε τρία ή περισσότερα έτη της περιόδου 2001-2005. Η δημοτική αυτή παράταξη οργάνωσε μόλις 6 γεγονότα διαμαρτυρίας .

ΠΙΝΑΚΑΣ 2: Αριθμός φορέων οργάνωσης της διαμαρτυρίας σχετικά με δημόσιους χώρους της Αθήνας, αριθμός φορέων με διαρκή δράση και αριθμός γεγονότων διαμαρτυρίας που οργανώθηκαν από φορέα με διαρκή δράση ανά μορφή οργάνωσης (2001-2005)

Μορφή οργάνωσης	Αριθμός φορέων διαμαρτυρίας	Αριθμός φορέων με διαρκή δράση (τρία ή περισσότερα έτη)	Αριθμός γεγονότων διαμαρτυρίας που οργανώθηκαν από φορέα με διαρκή δράση
Δημοτικές παρατάξεις	11	1	6
Οργανώσεις με νομική υπόσταση	20	7	61
Άτυπες οργανώσεις	56	9	136
Σύνολο	87	17	203

Πηγές: Ελευθεροτυπία (02/01/2001 – 31/12/2005), Ριζοσπάστης (02/01/2001 – 31/12/2005), Περιοδικό Ελεύθεροι Χώροι (τεύχη: 1-15), Παρατηρητήριο Ελεύθερων Χώρων, Independent Media Center Athens.

Σε σύγκριση με τις δημοτικές παρατάξεις σχεδόν διπλάσιος αριθμός συλλόγων, σωματείων και εταιρειών, οργανώσεις δηλαδή με νομική υπόσταση, παρουσιάζουν κάποια δράση διαμαρτυρίας (πίνακας 2). Από τις 20 οργανώσεις με νομική υπόσταση οι 7 δραστηριοποιούνται σε περισσότερα από τρία έτη έχοντας όμως οργανώσει συνολικά μόλις 61 γεγονότα διαμαρτυρίας (πίνακας 2). Οι οργανώσεις με νομική υπόσταση εμφανίζουν λοιπόν συγκριτικά με τις άλλες μορφές οργάνωσης τη μεγαλύτερη σταθερότητα όχι όμως και την εντονότερη δραστηριότητα.

Οι άτυπες επιτροπές και πρωτοβουλίες πολιτών αποτελούν με απόσταση από τις άλλες δύο κατηγορίες το μεγαλύτερο αριθμό των φορέων οργάνωσης γεγονότων διαμαρτυρίας. Μόνο, όμως, ένας μικρός αριθμός άτυπων μορφών οργάνωσης παρουσιάζει διάρκεια στη δράση του. Ωστόσο, οι σχετικά λίγες επιτροπές και πρωτοβουλίες που εμφανίζουν δράση σε τρία ή περισσότερα έτη είναι εξαιρετικά δραστήριες έχοντας συμμετάσχει στην οργάνωση 136 γεγονότων διαμαρτυρίας (πίνακας 2).

Ερμηνεύοντας τα παραπάνω στοιχεία μπορούμε να βγάλουμε δύο ειδών συμπεράσματα. Το πρώτο συμπέρασμα είναι ότι ένας σημαντικός αριθμός φορέων οργάνωσης γεγονότων διαμαρτυρίας δεν παρουσιάζει διάρκεια στη δράση του. Αυτό μπορεί να αποδοθεί αφενός στην περιορισμένη διάρκεια ζωής ενός μεγάλου αριθμού άτυπων μορφών οργάνωσης και αφετέρου στην συγκυριακή – συνήθως προεκλογική – κινητοποίηση της πλειονότητας των δημοτικών παρατάξεων. Το δεύτερο συμπέρασμα είναι ότι εμφανίζεται ένας *εξαιρετικά δραστήριος και με διάρκεια δράσης πυρήνας οργανώσεων*. Ο πυρήνας αυτός αποτελείται από δύο βασικά και σχεδόν ίσα τμήματα: ορισμένες οργανώσεις με νομική υπόσταση, όπως σύλλογοι και σωματεία, οι οποίες ενώ εμφανίζουν διάρκεια στο χρόνο εξαιτίας της κανονικοποιημένης τους λειτουργίας οργανώνουν λίγα σχετικά γεγονότα διαμαρτυρίας και ορισμένες άτυπες οργανώσεις, όπως επιτροπές και πρωτοβουλίες, οι οποίες όχι μόνο εμφανίζουν διάρκεια στη δράση τους, αλλά οργανώνουν και ένα μεγάλο αριθμό γεγονότων διαμαρτυρίας.

Επιδίωξη κοινωνικών αλλαγών

Η πλειονότητα των γεγονότων διαμαρτυρίας είχε χαρακτήρα εναντίωσης στην αλλοίωση του δημόσιου και κοινόχρηστου χαρακτήρα κάποιου χώρου. Μόλις το ένα τρίτο των διαμαρτυριών είχε διεκδικητικό χαρακτήρα, επιζητούσε δηλαδή την μετατροπή κάποιου χώρου σε κοινόχρηστο - δημόσιο. Το στοιχείο αυτό θα μπορούσε να μας οδηγήσει στην υπόθεση ότι δεν υπήρξε σημαντική ανάπτυξη ενός ευρύτερου λόγου και μιας αντίστοιχης πρακτικής αμφισβήτησης, καθώς η διαμαρτυρία είχε «αμυντικό» περιεχόμενο. Στην ίδια υπόθεση θα μπορούσε να μας οδηγήσει το γεγονός ότι την πλειονότητα των διαμαρτυριών οργάνωσαν φορείς που συστήθηκαν ειδικά για την αντιμετώπιση ενός θέματος, ενώ μόλις κάτι περισσότερο από το ένα τρίτο των διαμαρτυριών οργανώθηκε από προϋπάρχοντες φορείς. Παρά τις αρνητικές αυτές ενδείξεις η έρευνα μας οδήγησε σε διαφορετικά συμπεράσματα.

Οι βασικοί στόχοι της έρευνας ήταν δύο. Αφενός επιδιώχθηκε ο διαχωρισμός μεταξύ διεκδικήσεων που είχαν ως βάση την υπεράσπιση τοπικών συμφερόντων και έδειχναν αδιαφορία για τις γενικότερες εξελίξεις ή τη γενικότερη λειτουργία της πόλης και εκείνων που έφεραν στοιχεία μιας σαφούς ή εν δυνάμει συνεκτικής και γενικεύσιμης αντίληψης. Αφετέρου έγινε μια προσπάθεια να καταγραφεί η ύπαρξη και το περιεχόμενο ενός διεκδικητικού λόγου που αφορά συνολικά την πόλη, ασκώντας κριτική στη σημερινή της λειτουργία και προτείνοντας μια αντίληψη διαφορετική από την κυρίαρχη.

Τα γεγονότα διαμαρτυρίας που είχαν καθαρά μερικό χαρακτήρα μπορούν να χωριστούν σε δύο κατηγορίες με βάση τη μορφή των συμφερόντων που εξέφρασαν. Η πρώτη κατηγορία αφορά διαμαρτυρίες οι οποίες εξέφρασαν συμφέροντα μικρών τοπικών επιχειρήσεων ενάντια στην κατασκευή υποδομών που έθεταν σε κίνδυνο τη βιωσιμότητά τους. Τέτοιου τύπου διαμαρτυρίες αντιπροσωπεύουν ένα μηδαμινό ποσοστό του συνόλου των γεγονότων διαμαρτυρίας και ήταν συγκυριακές. Η δεύτερη κατηγορία αφορά διαμαρτυρίες, οι οποίες εξέφρασαν φόβους των κατοίκων για την υποβάθμιση της περιοχής τους αδιαφορώντας, ωστόσο, για τη συνολική λειτουργία της πόλης. Τέτοιου τύπου διαμαρτυρίες εμφανίστηκαν κυρίως από οργανώσεις και συλλογικότητες, οι οποίες κινούνται εκτός των δικτύων, ενώ το αντικείμενο της δράσης τους είχε τοπικό χαρακτήρα. Στην πλειονότητά τους οι κινητοποιήσεις αυτές δεν είχαν συνέχεια.

Αντίθετα στο μεγαλύτερο αριθμό διαμαρτυριών που πραγματοποιήθηκε από συλλογικά υποκείμενα τα οποία επέδειξαν σημαντική διάρκεια στη δράση τους και είχαν ενταχθεί σε δίκτυα οργανώσεων διαπιστώθηκε η ύπαρξη, ανάπτυξη και διάδοση ενός ευρύτερου κοινωνικού και πολιτικού λόγου αμφισβήτησης. Αντίστοιχο χαρακτήρα είχε ο διεκδικητικός λόγος διαμαρτυριών που αφορούσαν δημόσιους χώρους υπερτοπικού ή μητροπολιτικού ενδιαφέροντος. Ο λόγος των υποκειμένων αυτών στηρίζεται σε ένα σχετικά σαφές πλαίσιο ιδεών και αντιλήψεων για την πολιτική, κοινωνική και οικονομική ζωή στην πόλη. Οι βασικοί άξονές του είναι δύο: η προάσπιση των αξιών

χρήσης ενάντια στις ανταλλακτικές αξίες και η προβολή ενός μοντέλου βιώσιμης ανάπτυξης.

Στο επίπεδο των αιτημάτων οι άξονες αυτοί εκφράστηκαν μέσα από διαμαρτυρίες ενάντια στην εμπορευματοποίηση και ιδιωτικοποίηση δημόσιων χώρων, υπέρ της διατήρησης, αναβάθμισης και επέκτασής τους, ενάντια στον οικονομικό και πληθυσμιακό γιγαντισμό της Αθήνας που καταστρέφει την ποιότητα ζωής και τις κοινωνικές σχέσεις και τέλος υπέρ ενός μοντέλου ήπιας ανάπτυξης με σεβασμό στο περιβάλλον και τις ανάγκες των κατοίκων. Κοινό στοιχείο όλων των παραπάνω είναι η αμφισβήτηση της δυνατότητας των κέντρων λήψης των αποφάσεων να λειτουργούν δίχως τη συγκατάθεση των κατοίκων της πόλης. Σε καμία βέβαια περίπτωση δεν αναπτύχθηκε ανατρεπτικός λόγος. Ούτε το αντικείμενο της δράσης, ούτε η μορφή των συλλογικών υποκειμένων που διαμαρτύρονται αναφέρονται σε τέτοιους ριζικούς πολιτικούς στόχους.

Η γεωγραφία της δράσης

Στις προηγούμενες ενότητες εξετάσαμε μια σειρά από παράγοντες που προέκυψαν από τον ορισμό του κοινωνικού κινήματος προκειμένου να διαπιστώσουμε την ύπαρξη κινήματων της πόλης στην Αθήνα. Τα στοιχεία που παραθέσαμε χρησιμοποιήθηκαν με σκοπό την εξαγωγή συμπερασμάτων που αφορούν την πόλη ως σύνολο. Για τη διαμόρφωση μιας ακριβέστερης εικόνας και ασφαλέστερων συμπερασμάτων απαιτείται η εξέταση σε τοπικό επίπεδο όλων των παραμέτρων που χρησιμοποιήθηκαν στην προηγούμενη ενότητα με στόχο την ανάδειξη των τοπικών ιδιαιτεροτήτων.

Για το σκοπό αυτό χωρίσαμε την πόλη σε έξι επιμέρους τμήματα: 1. το δήμο Αθηναίων εκτός της δυτικής Αθήνας, 2. τη δυτική Αθήνα και τα δυτικά προάστια, 3. τα ανατολικά και βόρεια προάστια, 4. τα νότια προάστια, 5. τον Πειραιά και τέλος 6. την περιφέρεια της πόλης που περιλαμβάνει το σύνολο των απομακρυσμένων από την Αθήνα περιοχών, που βρίσκονται εκτός του Λεκανοπεδίου της Αττικής, αλλά ανήκουν στην Αττική. Παρά το γεγονός ότι ο κοινωνικός διαχωρισμός στην

Αθήνα δεν έχει ιδιαίτερα έντονο χαρακτήρα (Maloutas 2004), ο χωρισμός της πόλης στις παραπάνω χωρικές υποενότητες δεν πραγματοποιήθηκε μόνο με γεωγραφικά κριτήρια, αλλά και με κοινωνικά – ταξικά.

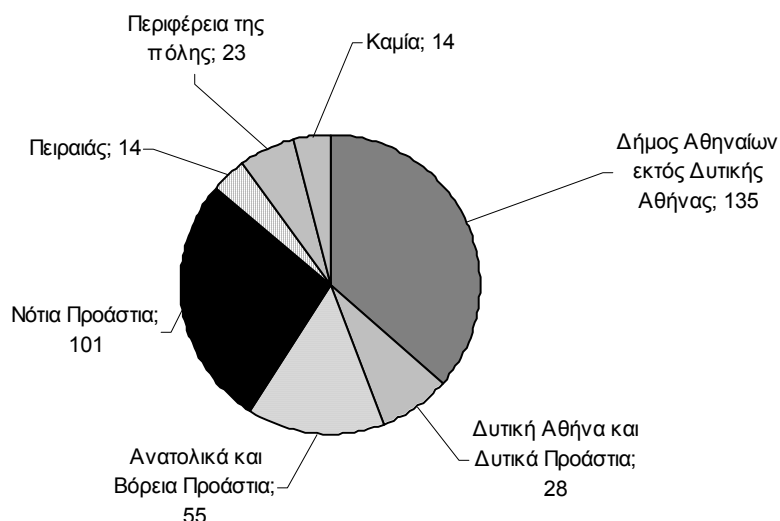
Ας εξετάσουμε έναν προς έναν τους παράγοντες που χρησιμοποιήθηκαν στις προηγούμενες ενότητες, προκειμένου να δούμε σε ποιες περιοχές εντοπίζονται κινήματα της πόλης για την προστασία και διεκδίκηση δημόσιων χώρων.

Εξωθεσμικό χαρακτήρα διαθέτουν οι φορείς οργάνωσης γεγονότων διαμαρτυρίας κυρίως στο Δήμο Αθηναίων (εκτός της Δυτικής Αθήνας) και σε σημαντικό βαθμό στον Πειραιά. Στα βόρεια, ανατολικά και τα νότια προάστια οι φορείς οργάνωσης γεγονότων διαμαρτυρίας είχαν κυρίως εξωθεσμικό χαρακτήρα, ωστόσο σε αρκετές περιπτώσεις συνεργάστηκαν με τις τοπικές δημοτικές αρχές, ενώ σε σπάνιες περιπτώσεις υπήρχε άμεση συμμετοχή των δημοτικών αρχών στην εκδήλωση της διαμαρτυρίας. Τελείως διαφορετική είναι η εικόνα στη δυτική Αθήνα, τα δυτικά προάστια και την περιφέρεια της πόλης. Εδώ, οι δήμοι διαδραματίζουν έναν πιο ενεργό ρόλο στην οργάνωση γεγονότων διαμαρτυρίας. Ιδιαίτερα στα δυτικά της πόλης ο αριθμός των ανεξάρτητων από κόμματα και δημοτικές παρατάξεις συλλογικών υποκειμένων είναι εξαιρετικά ισχνός.

Παρόμοια είναι η κατάσταση και στο *επίπεδο της δράσης*. Όπως είναι φανερό από το διάγραμμα 9, ενώ στο Δήμο της Αθήνας, στα βόρεια, ανατολικά και νότια προάστια πραγματοποιείται ένας σημαντικός αριθμός γεγονότων διαμαρτυρίας, στον Πειραιά, τη δυτική Αθήνα, τα δυτικά προάστια και την περιφέρεια της πόλης ο αριθμός των γεγονότων διαμαρτυρίας είναι πολύ μικρός¹³.

¹³ Για την αποφυγή παρερμηνειών είναι απαραίτητο να εξηγηθεί ότι το διάγραμμα 7 δεν καταγράφει τον τόπο που πραγματοποιήθηκαν τα γεγονότα διαμαρτυρίας, αλλά τον τόπο αναφοράς των αιτημάτων κάθε γεγονότος διαμαρτυρίας. Έτσι, για παράδειγμα, μια πορεία που πραγματοποιήθηκε στο κέντρο της Αθήνας από κατοίκους των νοτίων προαστίων με αίτημα την ακύρωση της απόφασης για παραχώρηση σε ιδιωτική εταιρεία κάποιας παραλίας του Σαρωνικού καταγράφεται ως διαμαρτυρία των νότιων προαστίων.

Διάγραμμα 9:
Γεωγραφικές ενότητες συσχέτισης γεγονότων διαμαρτυρίας που αφορούν
δημόσιους χώρους της Αθήνας (2001-2005)

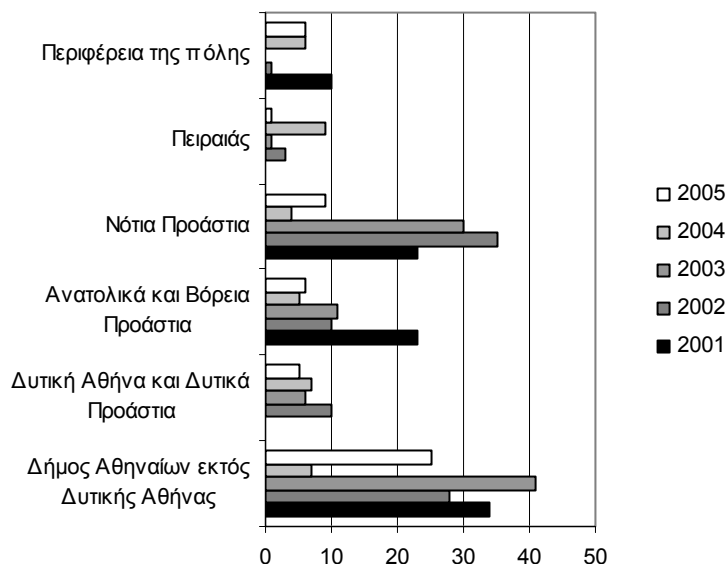

Πηγές: Ελευθεροτυπία (02/01/2001 – 31/12/2005), Ριζοσπάστης (02/01/2001 – 31/12/2005), Περιοδικό Ελεύθεροι Χώροι (τεύχη: 1-15), Παρατηρητήριο Ελεύθερων Χώρων, Independent Media Center Athens

Υψηλή *πυκνότητα δικτύων* μεταξύ φορέων οργάνωσης γεγονότων διαμαρτυρίας εμφανίζεται στο δήμο της Αθήνας (εκτός της δυτικής Αθήνας) και στα νότια προάστια. Σε ένα ενδιάμεσο επίπεδο δικτύωσης μπορούν να καταταχθούν τόσο τα βόρεια και ανατολικά προάστια όσο και το δυτικό τμήμα της πόλης. Για τον Πειραιά ο μικρός αριθμός γεγονότων διαμαρτυρίας κάνει κάθε εκτίμηση προβληματική. Τέλος, στην περιφέρεια της πόλης οι δήμοι εμφανίζονται ως οι κύριοι χώροι επικοινωνίας, γεφύρωσης και συνεύρεσης των τοπικών φορέων.

Λαμβάνοντας υπόψη τη σημασία της συγκυρίας της προετοιμασίας για τη διεξαγωγή των Ολυμπιακών Αγώνων, και με βάση τα στοιχεία που εμφανίζονται στο διάγραμμα 10 μπορούμε με ασφάλεια να πούμε ότι μια αξιοσημείωτη *συνέχεια της δράσης* εμφανίζεται κατά κύριο λόγο στο δήμο της Αθήνας (εκτός της δυτικής Αθήνας) και κατά δεύτερο λόγο στα νότια προάστια. Η διαμαρτυρία στα βόρεια και ανατολικά προάστια φαίνεται να επηρεάζεται περισσότερο από την συγκυρία των «ολυμπιακών έργων». Στην περιφέρεια της πόλης εμφανίζεται η

Διάγραμμα 10:
Γεγονότα διαμαρτυρίας που αφορούν δημόσιους χώρους της Αθήνας
ανά γεωγραφική ενότητα και έτος (2001-2005)

Πηγές: Ελευθεροτυπία (02/01/2001 – 31/12/2005), Ριζοσπάστης (02/01/2001 – 31/12/2005), Περιοδικό Ελεύθεροι Χώροι (τεύχη: 1-15), Παρατηρητήριο Ελεύθερων Χώρων, Independent Media Center Athens.

μεγαλύτερη ασυνέχεια, ενώ για τον Πειραιά (όπως και προηγουμένως) δεν είναι δυνατό να γίνει κάποια κρίση, καθώς ο συνολικός αριθμός των γεγονότων είναι πολύ μικρός. Στο δυτικό τμήμα της πόλης με την εξαίρεση του πρώτου έτους εμφανίζεται ένας σταθερός αν και μικρός ετήσιος αριθμός γεγονότων διαμαρτυρίας.

Στα ίδια συμπεράσματα οδηγούν τα στοιχεία που αφορούν τη σταθερή στο χρόνο δραστηριοποίηση φορέων οργάνωσης γεγονότων διαμαρτυρίας. Από το σύνολο των φορέων που είχαν σταθερή δράση σχεδόν οι μισοί (8) δραστηριοποιούνται στο δήμο της Αθήνας (εκτός της δυτικής Αθήνας), δύο στα βόρεια και ανατολικά προάστια και τρεις στα νότια προάστια. Αντίθετα στον Πειραιά, στο δυτικό τμήμα και την περιφέρεια της πόλης δεν δραστηριοποιείται κανένας φορέας με σταθερή στο χρόνο δράση (πίνακας 3).

Μια ολοκληρωμένη και πλήρως τεκμηριωμένη απάντηση στο ερώτημα ποιοι φορείς οργάνωσης γεγονότων διαμαρτυρίας και σε ποιες περιοχές εμφανίζονται στο λόγο τους στοιχεία *επιδίωξης ευρύτερων κοινωνικών αλλαγών* θα απαιτούσε μια διαφορετική μεθοδολογία έρευνας. Δεν ήταν δυνατό να συλλεγούν στοιχεία για το σύνολο των φορέων οργάνωσης. Με βάση, ωστόσο, τις διαθέσιμες πηγές μπορούμε με σχετική ασφάλεια να θεωρήσουμε ότι σε έναν σημαντικό αριθμό φορέων δράσης που δραστηριοποιούνται στο δήμο της Αθήνας (εκτός της δυτικής Αθήνας) και στα νότια προάστια και σε έναν μικρότερο αριθμό φορέων των βορείων και ανατολικών προαστίων υπάρχουν σαφείς αναφορές στη διαμόρφωση ενός βιώσιμου μοντέλου ανάπτυξης της πόλης καθώς και μια ευρύτερη λογική υπεράσπισης των αξιών χρήσης έναντι των ανταλλακτικών αξιών. Αντίθετα στο δυτικό τμήμα και την περιφέρεια της πόλης, οι διαμαρτυρίες έχουν κυρίως περιορισμένους τοπικούς στόχους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3: Αριθμός φορέων οργάνωσης γεγονότων διαμαρτυρίας με δράση σε 3 ή περισσότερα έτη (2001-2005) ανά γεωγραφική ενότητα

Περιοχή δράσης φορέων οργάνωσης γεγονότων διαμαρτυρίας	Αριθμός φορέων οργάνωσης γεγονότων διαμαρτυρίας με δράση σε 3 ή περισσότερα έτη
Δήμος Αθηναίων εκτός δυτικής Αθήνας	8
Δυτική Αθήνα και Δυτικά Προάστια	0
Βόρεια και Ανατολικά Προάστια	2
Νότια Προάστια	3
Πειραιάς	0
Περιφέρεια της πόλης	0
Υπερτοπική δράση	4
Σύνολο	17

Πηγές: Ελευθεροτυπία (02/01/2001 – 31/12/2005), Ριζοσπάστης (02/01/2001 – 31/12/2005), Περιοδικό Ελεύθεροι Χώροι (τεύχη: 1-15), Παρατηρητήριο Ελευθέρων Χώρων, Independent Media Center Athens

Οι σημαντικές διαφορές που παρατηρούνται στην εκδήλωση της διαμαρτυρίας σχετικά με τους δημόσιους χώρους της πόλης μεταξύ των

διαφορετικών περιοχών της πόλης, κυρίως η απόκλιση της δυτικής Αθήνας, της δυτικής Αττικής, του Πειραιά και της περιφέρειας της πόλης δεν μπορούν σε καμία περίπτωση να αποδοθούν σε αντίστοιχες διαφορές στην οξύτητα των απειλών ή προβλημάτων των δημόσιων χώρων. Σε ότι αφορά την δυτική Αθήνα, τη δυτική Αττική και τον Πειραιά η καχεξία της ανεξάρτητης εξωθεσμικής διαμαρτυρίας πρέπει κυρίως να αποδοθεί στα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού. Η διαμαρτυρία σχετικά με τους δημόσιους χώρους έχει δύο σημαντικές προϋποθέσεις που δεν βρίσκονται σε επάρκεια στα τμήμα της πόλης που κατοικούνται κυρίως από κατώτερα στρώματα: α. οργανώνεται από μια κρίσιμη μάζα ακτιβιστών με υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο και εμπειρία στην αυτόνομη οργάνωση και δράση και β. βρίσκει μεγαλύτερη υποστήριξη και διάθεση συμμετοχής στα μεσαία κοινωνικά στρώματα, όπου οι μεταύλιστικές αξίες παρουσιάζουν μεγαλύτερη διάχυση. Έτσι σε αυτές τις περιοχές της πόλης η διαμαρτυρία δεν έχει κυρίως κινηματικό χαρακτήρα καθώς οργανώνεται σποραδικά από τις οργανωμένες δυνάμεις των κομμάτων και τις δημοτικές αρχές, οι οποίες ειδικά στους μικρούς δήμους βρίσκονται εγγύτερα στους πολίτες και κατά κάποιο τρόπο υποκαθιστούν με τη δράση τους την κοινωνία των πολιτών. Το ίδιο ισχύει και στην περιφέρεια της πόλης, όπου η απουσία ισχυρών ακτιβιστικών θυλάκων επιτρέπει στις δημοτικές αρχές να αποτελούν το επίκεντρο της οργάνωσης της διαμαρτυρίας.

Συμπεράσματα

Οι μελέτες που στηρίζονται στην καταγραφή και την στατιστική επεξεργασία των γεγονότων διαμαρτυρίας έχουν συνήθως περιγραφικό χαρακτήρα. Το παρόν άρθρο δεν αποκλίνει σημαντικά από τον γενικό αυτό κανόνα. Ωστόσο, εδώ πέρα από την παροχή πληροφοριών και τη διαμόρφωση μιας εικόνας σχετικά με τα βασικά χαρακτηριστικά των κινημάτων της πόλης στην Αθήνα ο κεντρικός στόχος ήταν η τεκμηρίωση της ύπαρξης κινημάτων της πόλης, η οποία ανοίγει τον

επιστημονικό διάλογο σε ένα νέο πεδίο έρευνας και θεωρητικών προσεγγίσεων.

Η μεθοδολογία που επιλέχθηκε παρά τα προβλήματα και τους περιορισμούς που επιβάλλει έδωσε τη δυνατότητα να απαντηθούν τα επιμέρους ερωτήματα της έρευνας με ικανοποιητικό τρόπο. Τα ευρήματα στα επιμέρους ερωτήματα μπορούν να συνοψιστούν ως εξής:

- α. Η διαμαρτυρία οργανώθηκε κυρίως από *εξωθεσμικούς φορείς*. Ωστόσο, σε αρκετά γεγονότα διαμαρτυρίας στους μικρότερους δήμους της Αττικής οι δημοτικές αρχές παρείχαν υποστήριξη με άμεσο ή έμμεσο τρόπο.
- β. Η διαμαρτυρία έλαβε συχνότατα *δυναμική μορφή*. Μεταξύ των δυναμικών μορφών δράσης οι συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας αποτέλεσαν την προσφιλέστερη επιλογή των τοπικών φορέων, ενώ μεταξύ των συμβατικών μορφών σημαντικός ήταν ο αριθμός των διαμαρτυριών που στόχο είχαν την ενημέρωση και την κινητοποίηση της κοινής γνώμης.
- γ. *Υψηλή ήταν η πυκνότητα δικτύων* μεταξύ των φορέων που οργάνωσαν γεγονότα διαμαρτυρίας. Τα σταθερά δίκτυα με διαρκή δράση ήταν μόλις δύο, κάλυπταν όμως σημαντικές γεωγραφικά περιοχές της πόλης.
- δ. Ο αριθμός των γεγονότων διαμαρτυρίας παρουσίασε ετήσια *διακύμανση ανάλογη με τη συγκυρία*. Κυρίαρχο γεγονός που καθόρισε την συγκυρία ήταν η διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων.
- ε. Ένας σημαντικός αριθμός τοπικών φορέων επέλεξε τη διοργάνωση γεγονότων διαμαρτυρίας καθαρά συγκυριακά. Ωστόσο, είναι φανερό η *λειτουργία ενός πυρήνα οργανώσεων με σταθερή δράση*, που αποτελείται κυρίως από άτυπες οργανώσεις και δευτερευόντως από οργανώσεις με νομική υπόσταση.
- στ. Η επιδίωξη ευρύτερων κοινωνικών αλλαγών είναι φανερό στο λόγο και τα αιτήματα του πυρήνα των οργανώσεων με σταθερή δράση. Βασικά στοιχεία των αντιλήψεων και επιδιώξεών τους αποτελούν η προάσπιση των αξιών χρήσης και η βιώσιμη ανάπτυξη.

Οι παραπάνω απαντήσεις στα επιμέρους ερευνητικά ερωτήματα οδηγούν στο συμπέρασμα της ύπαρξης κινημάτων της πόλης για την προστασία και διεκδίκηση δημοσίων χώρων στην Αθήνα. Ωστόσο, το συμπέρασμα αυτό δεν ισχύει εξίσου για όλα τα τμήματα της πόλης. Τα κριτήρια του ορισμού του κινήματος εκπληρώνονται στον μέγιστο

βαθμό στο Δήμο Αθηναίων (εκτός της δυτικής Αθήνας). Εδώ παρατηρείται μεγάλος αριθμός γεγονότων διαμαρτυρίας που οργανώνονται σε σημαντικό ποσοστό από εξωθεσμικές, δικτυωμένες και με διαρκή δράση οργανώσεις, οι οποίες συχνά επιδιώκουν ευρύτερες κοινωνικές αλλαγές. Αντίθετα, στη δυτική Αθήνα και τα δυτικά προάστια, τον Πειραιά και την περιφέρεια της πόλης δεν είναι δυνατό να γίνει λόγος για ανάπτυξη κινημάτων της πόλης με αντικείμενο τους δημόσιους χώρους, αλλά για μεμονωμένες, συγκυριακές και ασύνδετες αντιδράσεις που γεννιούνται με βάση ένα συγκεκριμένο θέμα.

Τέλος, στα βόρεια και ανατολικά προάστια και κυρίως στα νότια προάστια της Αθήνας μπορεί να γίνει λόγος για την ύπαρξη κινημάτων της πόλης. Σε κάθε μια όμως από αυτές τις περιπτώσεις υπάρχουν κάποιες ιδιαιτερότητες που νοθεύουν τον κινηματικό χαρακτήρα. Σε κάθε περίπτωση μπορεί να υποστηριχθεί ότι στις περιοχές αυτές υπάρχουν κινηματικές οργανώσεις με σημαντική δράση.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αλεξανδρόπουλος, Σ., Ν. Σερντεδάκης, Ν. και Μποτετσάγιας Ι., 2007, «Το Ελληνικό Περιβαλλοντικό Κίνημα: Από τη γέννηση στην ενσωμάτωσή του». *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τεύχ. 30, σελ. 5-31.
- Botetzagias, I., 2001, *The Environmental Movement in Greece 1973 to the Present*, αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή, Department of Politics, Keele University.
- Castells, M., 1977, *The Urban Question*. London: Edward Arnold.
- Castells, M., 1983 *The City and the Grassroots*. London: Edward Arnold.
- Castells, M., 1985, «Commentary on C. G. Pickvance's "The rise and the fall of urban movements..."», *Environment and Planning D: Society and Space*, τόμ. 3, σελ. 55-61.

- Demertzis, N., 1995, «Greece: Greens at the Periphery», σελ. 193-207 στο: Richardson D. and Rootes Ch. (eds.) *The Green Challenge: The Development of Green Parties in Europe*, London: Routledge.
- Haeussermann, H. και Siebel, W., 1987, *Neue Urbanitaet*. Frankfurt / M.: Suhrkamp.
- Haeussermann, H., Siebel, W., 1993, «Die Politik der Festivalisierung und Festivalisierung der Politik. Grosse Ereignisse in der Stadtpolitik», σελ. 7-32 στο: των ιδίων, *Festivalisierung der Politik. Stadtentwicklung durch grosse Projekte*. Leviathan, 13 Sonderheft, Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Hall, T. και Hubbard, P. (επιμ.), 1998, *The Entrepreneurial City. Geographies of Politics, Regime and Representation*, Chichester: John Wiley.
- Hubbard, P., 2005, «Accommodating Otherness: Anti-asylum Centre Protest and the Maintenance of White Privilege» *Transactions of the Institute of British Geographers*, τόμ. 31, σελ. 92-94.
- Hubbard, P., 2006, «NIMBY by another Name? A Reply to Wolski». *Transactions of the Institute of British Geographers*, τόμ. 31, σελ. 92-94.
- Jenkins, J.C., 1983, «Resource Mobilization Theory and the Study of Social Movements». *Annual Review of Sociology*, τόμ.9, σελ. 527-553.
- Jessop, B., 1994, «Post-Fordism and the State», σελ. 251-279 στο: Amin, A., (επιμ.), *Post-Fordism. A Reader*. Oxford: Blackwell.
- Karamichas, J., 2005, «Risk versus National Pride: Conflicting Discourses over the Construction of a High Voltage Power Station in the Athens Metropolitan Area for Demands of the 2004 Olympics». *Human Ecology Review*, τόμ. 12, σελ. 134-142.
- Leontidou, L., 1989, *The Mediterranean City in Transition. Social Change and Urban Development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Λεοντίδου, Λ., 1989, Πόλεις της Σιωπής. Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940. Αθήνα: Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ.

- Lowe, S., 1986, *Urban Social Movements. The City after Castells*. London: Macmillan.
- Maloutas, T., 2004, «Segregation and residential mobility. Spatially entrapped social mobility and its impact on segregation in Athens». *European Urban and Regional Studies*, τομ. 11, τεύχ. 3, σελ.195-211
- Mayer, M., 1994, «Post-Fordist City Politics», σελ. 316-338 στο: Amin, A., (επιμ.), *Post-Fordism. A Reader*. Oxford: Blackwell.
- Minton, A., 2006 *What kind of world are we building? The Privatisation of the Public Space*. www.rics.org
- Mitchell, D., 1995, «The End of Public Space? People's Park, Definitions of the Public and Democracy». *Annals of the Association of American Geographers*, τόμ.85 (1), σελ. 108-133.
- Μουζέλης, Ν., 1987, *Κοινοβουλευτισμός και εκβιομηχάνιση στην ημιπεριφέρεια. Ελλάδα, Βαλκάνια, Λατινική Αμερική*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Μπελαβίλας, Ν., 2005, «Η κατάργηση της δημόσιας πόλης. Μεταλλάξεις και συγκρούσεις στον Πειραιά του 2005» Ανακοίνωση στο Συνέδριο «Γεωγραφίες της Μητρόπολης-Όψεις του φαινομένου στον ελληνικό χώρο» Θεσσαλονίκη.
- Οικονόμου, Δ., Γετίμης, Π., κ.ά. 2001, *Ο διεθνής ρόλος της Αθήνας. Σημερινή κατάσταση και στρατηγική για την ανάπτυξή του*. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.
- Pickvance, C., 1985, «The rise and the fall of urban movements and the role of comparative analysis», *Environment and Planning D: Society and Space*, τεύχ. 3, σελ. 31-53.
- Pickvance, C., 1986, «Concepts, Contexts and Comparison in the study of Urban Social Movements: A Reply to M. Castells», *Environment and Planning D: Society and Space*, τεύχ. 4, σελ. 221-231.
- Pickvance, C., 1995, «Where have the Urban Movements Gone?», σελ. 197-218 στο: Hadjimichalis, C., Sadler, D. (επιμ.), *Europe at the Margins: New Mosaics of Inequality*. London: John Wiley & Sons.

- Pickvance, C., 2003, «From Urban Social Movements to Urban Movements: A Review and Introduction to a Symposium on Urban Movements», *International Journal of Urban and Regional Research*, τόμ. 27, τεύχ. 1, σελ. 102-109.
- Pussy F., 2003, «Social networks matter. But How?» σελ. 21-48 στο Diani M. και McAdam D. (επιμ.) *Social Movements and Networks*. Oxford: Oxford University Press.
- Raschke, J., 1988, *Soziale Bewegungen. Ein historisch-systematischer Grundriß*. 2^η έκδοση, Frankfurt: Campus Verlag.
- Rucht, D. και Ohlemacher T., 1992, «Protest Event Data: Collection, Uses and Perspectives», σελ. 76-106 στο Eyerman R. και Diani M. (επιμ.) *Issues in Contemporary Social Movements Research*, Beverly Hills: Sage.
- Rucht, D., Koopmans R. και Neidhardt F., 1999, «Introduction: Protest as a Subject of Empirical Research», σελ. 7-32, στο Rucht D., Koopmans R. και Neidhardt F. (επιμ.) *Acts of Disseent. New Developments in the Study of Protest*, Lanham Maryland: Rowman & Littlefield Publishers.
- Rucht, D., Neidhardt F., 1999, «Methodological Issues in Collecting Protest Event Data: Units of Analysis, Sources and Sampling, Coding Problems», σελ. 65-89, στο Rucht D., Koopmans R. και Neidhardt F. (επιμ.), *Acts of Disseent. New Developments in the Study of Protest*, Lanham Maryland: Rowman & Littlefield Publishers.
- Rucht, D., 1994, *Modernisierung und neue soziale Bewegungen. Deutschland, Frankreich und USA im Vergleich*. Frankfurt /M: Campus Verlag.
- Rucht, D., 1995, Kollektive Identität. Konzeptionelle Überlegungen zu einem Desiderat der Bewegungsforschung, *Forschungsjournal NSB*, τεύχ. 8, σελ. 9-23.
- Σερντεδάκις, Ν. 1996, *Διαδικασίες παραγωγής και συγκρότησης των κοινωνικών κινημάτων: Τα νέα κοινωνικά κινήματα στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό*. Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Κρήτης.

- Σεφεριάδης, Σ., 2006, «Συγκρουσιακή Πολιτική, Συλλογική Δράση, Κοινωνικά Κινήματα: Μια Αποτύπωση», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τεύχ. 27, σελ. 7-42.
- Σεφεριάδης, Σ., 2006α, «Αντινομίες στη μελέτη των κοινωνιών κινήματων», εισήγηση στο Πανελλήνιο Μεταπτυχιακό Εντατικό Συνέδριο/Σεμινάριο για Υποψήφιους Διδάκτορες *Ζητήματα Μεθοδολογίας της Έρευνας στις Κοινωνικές Επιστήμες*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τμήμα Κοινωνιολογίας, 1-4 Δεκεμβρίου 2006.
- Shmetov, R., 2003, «Social Networks and Sustained Activism in Local NIMBY campaigns», *Sociological Forum*, τόμ. 18, σελ. 215-244.
- Σωτηρόπουλος, Δ., 2004, «Κοινωνία Πολιτών στην Ελλάδα: Ατροφική ή Αφανής;» στο Σωτηρόπουλος Δ., (επιμ.), *Η Άγνωστη Κοινωνία Πολιτών*, Ποταμός, Αθήνα, σελ. 117-162.
- Tarrow, S., 1998, *Power in Movement. Social Movements, Collective Action and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tilly, C., 2004, *Social Movements, 1768-2004*, London: Paradigm Publishers.
- Wolsink, M., 2000, Invalid Theory impedes our Understanding: a critique of the persistence of the language of NIMBY. *Transactions of the Institute of British Geographers*, τόμ. 31, σελ. 85-91.
- Χαραλάμπης, Δ., 1989, *Πελατειακές σχέσεις και λαϊκισμός. Η εξωθεσμική συναίνεση στο ελληνικό πολιτικό σύστημα*. Αθήνα: Εξάντας.
- Ψημίτης, Μ., 2006, *Εισαγωγή στα σύγχρονα κοινωνικά κινήματα*, Αθήνα: Ατραπός.